

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΟΡΟΥΣ ΟΜΙΛΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ*

Υ Π Ο

ΜΑΡΚΟΥ Α. ΣΙΩΤΟΥ

Όμ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

10. Εἰδικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ ὠρισμένων μόνον χωρίων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας.

Παραλλήλως πρὸς τὴν γενικωτέραν θεώρησιν τοῦ κειμένου καὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, παρουσιάσθησαν καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς *Redaktionsgeschichte* θεωρήσεις ἀξιολόγων μελετῶν ἐπὶ ὁμάδων χωρίων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, ἀκόμη δὲ καὶ ἐπὶ μεμονωμένων λογίων τοῦ Κυρίου. Οὕτως ἐνεφανίσθησαν καὶ ἐπὶ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐντεῦθεν, πλείστα ὄσα ἀξιόλογοι μονογραφαί, ὥστε ἡ μνεία αὐτῶν ἐνταῦθα νὰ εἶναι πλήρως δεδικοιολογημένη.

Ἐργασίαι ἐπὶ ὁμάδων «Κυριακῶν λογίων».

Αἱ ἐργασίαι τῆς παρουσίας κατηγορίας ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς «Μακαρισμοὺς», τὰς «Ἀντιθέσεις» τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐρμηνευτὰς τοῦ «νόμου», καὶ εἰς τὴν «Κυριακὴν Προσευχὴν».

1. Ἐργασίαι ἐπὶ τῶν «Μακαρισμῶν».

Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας ἐξετάζεται κατὰ κανόνα τὸ θέμα τῆς ὑπαρχούσης οὐσιαστικῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν Μακαρισμῶν τοῦ κατὰ Ματθαῖον καὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου¹⁸⁶. Ἐν συνεχείᾳ σημειοῦνται αἱ ἐργασίαι αὗται κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεώς των.

G. Braun, Zum traditionsgeschichtlichen Problem der Seligpreisungen Mt. V, 3-1⁸⁷. Ὁ συγγραφεὺς δέχεται ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Μακαρισμῶν διαφορὰ μεταξύ τῶν κειμένων τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐργασίαν συντάξεως ἀμφοτέρων τῶν Εὐαγγελίων τούτων, ἀλλ' ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν διάφορον χρῆσιν τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς παραδόσεως ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τῆς συγγραφῆς ἐκάστου τῶν Εὐαγγελίων.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 458 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

186. Ἐποικοδομητικοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Erich Schick, *Die Seligpreisungen Jesu. Seligkeitsworte als Geistes-Hilfe für den Weg des Jüngers*, Hambourg 1958.

187. Ὁρα NT 4, 1960, 253-260.

N. Walter, Die Bearbeitung der Seligpreisungen, durch Matthäus¹⁸⁸. Οὗτος, ἂν καὶ δέχεται τὴν ὑπὸ τοῦ Ματθαίου ἐλευθέραν διατύπωσιν τῶν Μακαρισμῶν, ὑπεραμύνεται τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως αὐτῶν.

Dieter Lührmann, Die Redaktion der Logienquelle, Neukirchen 1969, 53-56. Ὁ Lührmann εἰς τὴν παροῦσαν γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος ἐργασίαν του ἀφορμᾶται, ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐπὶ τῶν Μακαρισμῶν ἐργασίας συντάξεως ἀμφοτέρων τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἀπὸ τοῦ τελευταίου Μακαρισμοῦ, ἀποδέχεται δὲ ὅτι τὰ ἐπὶ ὅλων τῶν Μακαρισμῶν τούτων λόγια τοῦ Κυρίου διηρῶνθησαν εἰς τὸ περιβάλλον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τοῦ Ματθαίου. Κατὰ τὸν Lührmann, καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ διασφζόμενοι («ταλανισμοὶ») συνιστοῦν νέους σχηματισμοὺς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τοῦ περιβάλλοντος ἐκείνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησε καὶ ἔγραψεν ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς¹⁸⁹. Κατὰ τὸν Lührmann, ὁ Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ τοὺς «ταλανισμοὺς» τούτους πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ παγκοσμίου χαρακτῆρος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος.

Sabbas Agouridès, La tradition des Béatitudes chez Matthieu et Luc.¹⁹⁰. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει ἐναυθὰ τὴν ὑπάρχουσαν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο Εὐαγγελιστῶν εἰς τὴν χρῆσιν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἄλλης πηγῆς, διασφζούσης τὸ περιεχόμενον ἄλλης ὁμιλίας τοῦ Κυρίου.

Georg Strecker, Die Makarismen der Bergpredigt¹⁹¹. Κατὰ τὸν Strecker, ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος διηύρυνε τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν τῶν Μακαρισμῶν.

H. Frankemölle, Die Makarismen (Mt. 5,1-12. Luk. 6, 20-23). Motive und Umfang der redaktionellen Komposition¹⁹². Οὗτος ὑποστηρίζει ὅτι τὰ δύο κείμενα τῶν Ὁμιλιῶν ἐπὶ τοῦ Ὄρους καὶ ἐν τόπῳ πεδινῷ εἶναι προϊόντα τῆς ἐργασίας συντάξεως ἐκάστου τῶν δύο Εὐαγγελιστῶν.

Ed. Schweizer, Formgeschichtliches zu den Seligpreisungen Jesu¹⁹³. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀναγνωρίζει ἀθηντικὸς μόνον τοὺς Μακαρισμοὺς τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς «ταλανισμοὺς» αὐτοῦ. Τούτους θεωρεῖ ὡς μεταγενεστέρως προσθήκας¹⁹⁴.

188. Ὁρα «Studia Evangelica» IV, 1968, 246-258.

189. Peter Klein, *Die lukanische Weherufe Lk 6,24-26*. ZNW 71, 1980, 150-159.

190. Ὁρα *Mélanges à R. Rigaux*, éd. A. Decamps, A. de Halleux, Gembloux 1971, 9-27.

191. Ὁρα NTS 17, 1970/71, 255-275. Πρβλ. «*Eschaton und History*», Aufsätze, Göttingen, 1980, 3ff.

192. Ὁρα BZ, NF 1971, 52-75.

193. Ὁρα NTS 19, 1972/73, 121-126.

194. Πρβλ. Chr. Michaelis, *Die II-Alliteration der Subjektsworte der ersten vier Seligpreisungen in Mt 5,3-6 und ihre Bedeutung für den Aufbau der Selig-*

2. Ἐργασίαι ἐπὶ τῶν «ἀντιθέσεων» τοῦ Κυρίου.

Αἱ ἐργασίαι αὗται ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν ἀϋθεντικότητα τῶν λογίων τοῦ Κυρίου, τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν Ματθαίου εἰς τοὺς στίχους 5,21-48, διότι τὰ λόγια ταῦτα δὲν διεσώθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, καὶ διότι δι' αὐτῶν καθορίζεται ἐγγύτερον ἢ θέσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο τῶν ἀντιθέσεων τοῦ Κυρίου ἀναφέρονται αἱ κάτωθι ἐργασίαι:

E. Percy, *Die Botschaft Jesu*, Lund 1953, 123-165. Ὁ ἐρευνητὴς οὗτος ἀναγνωρίζει ὡς ἀϋθεντικὰς μόνον τὰς ἀντιθέσεις, πρώτην (Μτθ. 5,21-26), πέμπτην (Μτθ. 5,33-42), καὶ ἕκτην (Μτθ. 5,43-48).

T. W. Manson, *The Sayings of Jesus*, London 1954¹⁹⁵. Οὗτος ἀναγνωρίζει ὡς ἀϋθεντικὰς, ἐκτὸς τῆς τρίτης, ὅλας τὰς ἄλλας ἀντιθέσεις τοῦ Κυρίου¹⁹⁶.

G. Harder, *Jesu und das Gesetz* (Mt. 5,17-20). *Antijudaismus im Neuen Testament*¹⁹⁷. Ὁ συγγραφεὺς μόνον εἰσαγωγικῶς ἀναφέρεται ἐναυθὰ εἰς τὰς ἑξ ἀντιθέσεις τοῦ Κυρίου, τὰς ὁποίας καὶ θεωρεῖ ὡς προσθήκας τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, πρὸς ἔκφρασιν τῆς πλήρους ἀντιθέσεως τῆς ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου.

K. Berger, *Die Gesetzesauslegung Jesu*, Neukirchen 1972¹⁹⁸.

J. Broer, *Die Antithesen und der Evangelist Matthäus*¹⁹⁹.

preisungen bei Mt. Lc und in Q. NTS 14, 1968, 148-161. — H. D. Betz, *Die Marcarismen der Bergpredigt* (Mt 5, 3-12). *Beobachtungen zur literarischen Form und theologischen Bedeutung. ZThK* 75, 1978, 3-19. — W. Grimm, *Die Hoffnung der Armen. Zu den Seligpreisungen Jesu. «Theologische Beiträge»*, 11, 1980, 100-113. — R. Schnackenburg, *Die Seligpreisungen der Friedensstifter* (Mt 5,9) *im matthäischen Kontext. BZ, NF* 26, 1982, 161-178. — Georg Kraus, «Selig seid ihr...». *Die Seligpreisungen der Bergpredigt Heute. Kyrios-Verlag, Meitingen-Freising* 1983, 77.

195. Ὅρα ἰδίᾳ τὰς σελίδας 22 ἑξ. Πρὸς τὸν Manson συμφωνοῦν καὶ οἱ W. D. Davies (ὄρα τὸ ἔργον αὐτοῦ «*The Sitting of the Sermon*» 387 ἑξ.), Jacques Dupont, (ὄρα τὸ ἔργον του «*Les Béatitudes*» I' 145-156).

196. Πρβλ. V. Hasler, *Gesetz und Evangelium in der alten Kirche bis Origenes*, Zürich 1953. — Τοῦ αὐτοῦ, *Das Herzstück der Bergpredigt. Zum Verständnis der Antithesen in Mt 5,21-48. ThZ* (Basel) 15, 1959, 90-106. — A. Descamps, *Essai de l'Interprétation de Mt 5,17-48. «Formgeschichte» ou «Bedaktionsgeschichte»*. T. U. 73, Berlin 1959, 156-173. — C. H. Cæve, *The Sermon of Nazareth and the Beatitudes in the light of the Synagoge Lectionary. «Studia Evangelica» II*, 1. T. U. 87, Berlin 1964, 231-235.

197. Hrsg. von W. P. Ecker, N. P. Levinston, M. Stöhr, München 1967, 195-118.

198. Πρβλ. D. Lührmann, ἔνθ' ἄν.

199. Ὅρα BZ 19, 1975, 50-63.

‘Ο συγγραφεὺς οὗτος δέχεται ὅτι καὶ αἱ ἐξ ἀντιθέσεις εἶναι προῖον τῆς συντακτικῆς ἐργασίας τοῦ Ματθαίου, ὅστις δι’ αὐτῶν ἐπεδίωκε νὰ προβάλλῃ τὸ κύρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

M. J. S u g g s, *The Antithesis as redactional Products*²⁰⁰. ‘Ο συγγραφεὺς δέχεται, ὡς καὶ ὁ B r o e r, τὸν Εὐαγγελιστὴν Ματθαῖον ὡς συντάκτην ὄλων τῶν ἀντιθέσεων τούτων πρὸς ἐμφάνισιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς ὑπερμάχου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου.

R. A. G u e l i c h, *The Antithesis of Matthew V 21-28. Traditional or Redactional?*²⁰¹ Οὗτος δέχεται, ὅτι αἱ μὲν πρώτη, δευτέρα καὶ τετάρτη ἀντιθέσεις προέρχονται ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, αἱ δὲ τρίτη, πέμπτη καὶ ἕκτη ἐκ τῆς ἐργασίας συντάξεως.

G. S t r e c k e r, *Die Antithesen der Bergpredigt (Mt 5,21-48)*²⁰². Οὗτος ὑπεραμύνεται τῆς προελεύσεως ὄλων τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐπολείπεται νὰ ἀναφερθῇ ἐνταῦθα ἡ μικρὰ μὲν, πλὴν ὅμως λίαν ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ Christian Dietzfelbinger, ὡς ἐξόχως ἀντιπροσωπευτικῆ τῆς γενομένης καθόλου ἐρεύνης ἐπὶ τῶν ἀντιθέσεων τούτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας. Διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον, διότι δηλαδὴ διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης ἀποκομίζεται πλήρως καθαρὰ ἡ εἰκὼν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν ἀντιθέσεων τούτων, παρουσιάζεται αὕτη ἐν συνεχείᾳ ἀναλυτικώτερον τῶν ἡδὴ ἀναφερθεισῶν.

Christian Dietzfelbinger, *Die Antithesen der Bergpredigt*, München 1975²⁰³. ‘Ο συγγραφεὺς τῆς παρούσης ἐργασίας δέχεται τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ H. T. W r e g e, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ Εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς ἤντησαν ἀπὸ τὴν αὐτὴν γραπτὴν πηγὴν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας. Ἡ πηγὴ αὕτη περιεῖχε μὲν τὰ πρὸς τὰ πλήθη κηρύγματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰς ἐν λόγῳ ἀντιθέσεις, καθόσον αὕτη προήρχετο ἀπὸ ἰδιαίτερόν τινα κύκλον Χριστιανῶν, ἀγνωστών τὰς διατάξεις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου. Κατ’ ἀμφοτέρους τούτους, αἱ ἀντιθέσεις αὗται δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προέλθουν οὔτε διὰ τῆς συντακτικῆς

200. Ὁρα *Festschrift für H. Conzelmann*, Tübingen 1975, 443-444.

201. Ὁρα NTS 22, 1976, 444-457. Πρβλ. H. H ü b n e r, *Das Gesetz in der synoptischen Tradition. Studien zur progresiven Tradition*, Witten 1973, 230 ἐξ. Καὶ οὗτος ἀναγνωρίζει ὡς αὐθεντικὰς τὰς ἀντιθέσεις δευτέραν, τρίτην, πέμπτην καὶ ἕκτην. Πρβλ. Τοῦ α ὐ τ ο ῦ, *Wisdom. Christologie and Law in Matthew Gospel*, Cambridge 1970, 100-115.

202. Ὁρα ZNW 69, 1978, 36-72.

203. Πρβλ. Christoph Kähler, *Rezension, Chr. Dietzfelbinger, Die Antithesen der Bergpredigt*, München 1975. ThLZ 102, 1977, 361-362. Τοῦ α ὐ τ ο ῦ, *Die Antithesen der Bergpredigt im Verständnis des Matthäus*, ZNW 70, 1979, 1-15.

ἐργασίας τῶν δύο Εὐαγγελιστῶν, καθόσον ἡ ἀντίληψις τῆς ὑπὸ τοῦ Μεσσίου πληρώσεως τοῦ νόμου εὐρίσκετο εἰσέτι ἐν ἐξελίξει²⁰⁴.

Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, αἱ ἀντιθέσεις αὐται θέτουν πάντως τὸν ἀναγνώστην ἐνώπιον τῆς ζώσης διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πλὴν ὅμως ὁ ἐρευνητὴς οὗτος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ πᾶσα λέξις τοῦ κειμένου πρέπει μετ' ἀσφαλείας νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχομένη ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου, οὔτε ὅτι ἡ καθόλου διατύπωσις τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐκφράζει τὴν αὐθεντικὴν καταγραφὴν των. Τούναντίον, δὲν πρέπει ν' ἀποκλείωνται αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀντανακλάσεις τῶν προβλημάτων τῆς καθημέραν ζωῆς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ὁ ἱστορικὸς πυρὴν τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐκφράζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπὶ τοῦ πυρῆνος τούτου ἀπετυπώθησαν βραδύτερον διάφοροι ἀντανακλάσεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, τοσοῦτω μᾶλλον καθόσον τὸ περιεχόμενον τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν παρουσιάζετο ἀφόρητον διὰ πολλοὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι καὶ ἀντέκρουον τοῦτο μετὰ πολλῆς δξύτητος. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία προσήρμοζε, πολὺ πρὸ τῆς συντάξεως τῶν Εὐαγγελίων τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ, τὸν πυρῆνα τῶν ἀντιθέσεων τούτων πρὸς τὰς κατ' αὐτῶν ἀντιδράσεις τῶν ἀρνητῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πολλῆς μάλιστα περισκέψεως. Ὁ Dietzfelbinger δὲν ἀποκλείει ἀκόμη καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς μετριάσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τρόπον ἐλάχιστα ἀποκρουστικὸν πρὸς τοὺς μὴ δεχομένους αὐτὴν Ἰουδαίους. Οὗτος μάλιστα προβάλλει ὡς ἀντίστοιχον παράδειγμα τὴν μνείαν ἐλαχίστων περιπτώσεων, ἀναφερομένων εἰς τοὺς Τελώνας, παρὰ τὸ γεγονός τῆς μετ' αὐτῶν καθημερινῆς ἀναστροφῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Dietzfelbinger ἐκφράζει ἐν συνεχείᾳ τὴν πεποίθησιν τῆς προβολῆς αὐτῆς ταύτης τῆς ζώσης διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἐκθέσεως τῶν ἐξ ἀντιθέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐρμηνευτὰς τοῦ (κ ν δ μ ο υ), ὡς καὶ δι' ἄλλων χαρακτηριστικῶν ἐπίσης εὐαγγελικῶν διηγήσεων, λ.χ. τῶν π α ρ α β ο λ ῶ ν καὶ κυρίως τῆς διηγήσεως τῆς θεραπείας τοῦ δαιμονιζομένου τυφλοῦ καὶ κωφοῦ, τῆς ὑποστάσης τόσας παραλλαγὰς (Μτθ. 12,22, Μρ. 3,20-30, Λκ. 11,14-23, 12,10)²⁰⁵. Κατὰ τὸν D i e t z

204. Ὅρα, H. T. W r e g e, μν. ἐργ. 57. Πρβλ. G. Schille, *Das vorsynoptische Judenthum*, Stuttgart 1970, 171 ἐξ. Καὶ ὁ Schille τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πορισμάτων τοῦ W r e g e, διὸ καὶ ἀποδέχεται τὸ κείμενον τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας ὡς αὐτοτελὴ σύνθεσιν, προελθοῦσαν ἐκ λογίων διαφόρων ὁμιλιῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν μελῶν χριστιανικῆς κοινότητος ἐξ Ἰουδαίων. Κατὰ τὸν Schille, οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἤσκουν τότε κριτικὴν ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ νόμου, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀσκουμένην ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος τοῦ Qumran.

205. Ὅρα. R. Bultmann, *Geschichte der synoptischen Tradition*, 8. Aufl., Göttingen 1970, 223 ἐξ. Πρβλ. J. J e r e m i a s, *Neutestamentliche Theologie. Erster Teil: Die Verkündigung Jesu*, Gerd Mohn Gütersloh 1971, 90 ἐξ.

felbinger, αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου περιέχουν βασικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας του περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἔτερον κοινὸν τούτων θέμα εἶναι ἡ ὀρθὴ συμπεριφορὰ τῶν ὁπαδῶν του πρὸς τοὺς συνανθρώπους των. Οὕτως ὑποστηρίζει ὁ Dietzfelbinger, ὅτι ὁ οἰοσδήποτε ἐρευνητὴς διὰ νὰ προσεγγίσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν διατυπώσεως τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν παραβολῶν ὀφείλει νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς χρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ δὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐξαγγελίας των ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς καταχωρίσεώς των εἰς τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα. Οὗτος δὲ ἀποδέχεται, ὅτι διὰ τῆς καταχωρίσεως ταύτης ἀπεσκοπεῖτο, ὡς ρητῶς ἄλλωστε δηλοῦται καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ματθαίου 5,20, νὰ προβληθῇ ἡ «δικαιοσύνη» τῶν Χριστιανῶν ὡς ὑπερέτερα τῆς τῶν Γραμματέων καὶ τῶν Φαρισαίων²⁰⁶. Ὁ Dietzfelbinger δέχεται ὅτι καὶ ἡ ἐπιδιώξις αὕτη συνεπάγεται ἀλλοίωσιν τῆς ἀρχικῆς διατυπώσεως τῶν ἐκφράσεων τούτων τοῦ Κυρίου. Κατ' αὐτόν, εἶναι πάντως δύσκολον νὰ λεχθῇ τι τὸ συγκεκριμένον περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς μορφῆς τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης, διότι αὕτη συνυφαίνεται πρὸς τὴν καθόλου προβληματολογίαν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ εὐαγγελικοῦ περιεχομένου μέχρι τῆς συντάξεώς του εἰς τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος εἶναι ὁ τελευταῖος ὑπεύθυνος τῆς ἱστορίας ταύτης (11-13). Ἐκτὸς αὐτοῦ συνυπεύθυνος εἶναι καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία πολὺ προηγουμένως εἶχε συμβάλει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν παρεχομένης ἐκθέσεως τοῦ εὐαγγελικοῦ περιεχομένου.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Dietzfelbinger (11-13) ἀναφέρεται εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ Ματθαίου καὶ Λουκᾶ, δέχεται δὲ ὅτι αὐταὶ ὑπῆρχον ἤδη εἰς τὸ σχετικὸν ὕλικὸν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖον καὶ συνέλεξε περισσότερον ὁ Ματθαῖος, ἐνῶ ὁ Λουκᾶς παρέλειψεν ἐξ αὐτοῦ πολλὰ λόγια τοῦ Κυρίου, ὡς τὰ Μτθ. 5,21-24, 27, 28, 33-37 καὶ 38-39α. Ὡς πρὸς τὰ χωρία τοῦ Ματθαίου, τὰ ὁποῖα ὁ Λουκᾶς παραθέτει εἰς ἄλλα κεφάλαια καὶ εἰς ἄλλας ἐνότητες, ἐκτὸς τοῦ κειμένου τῆς ἐν τόπῳ πεδινῷ ὁμιλίας τοῦ Κυρίου, (Μτθ. 5,25-26 πρβλ. Λκ. 12,57-59. Μτθ. 5,32 πρβλ. Λκ. 16,18. Μτθ. 5,39b-42, πρβλ. Λκ. 6,29-30 μερικῶς μόνον) καὶ τὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθρούς (Μτθ. 5,44-48, πρβλ. Λκ. 6,35), ὡς αὕτη παρουσιάζεται εἰς τὸν Λουκᾶν περισσότερον ἀνεπτυγμένη, ὁ ἐρευνητὴς οὗτος δέχεται ὅτι αἱ μέχρι σήμερον δοθεῖσαι ἀπαντήσεις εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Ἀνεπαρκῆς οὕτω θεωρεῖται καὶ ἡ γνώμη τοῦ S. S chulz²⁰⁷, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ οἱ δύο Εὐαγγελισταὶ ἀντλοῦν ἐλευθέρως ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς καὶ ἀνεξαρτήτως ὁ εἷς ἀπὸ

206. Πρβλ. J. J eremias, *Abba*, Göttingen 1966, 162.

207. Ὁρα S. S chulz, *Q. Die Spruchquelle der Evangelisten* 120 ἐξ.

τοῦ ἄλλου²⁰⁸. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ἀμφότεροι οἱ Εὐαγγελισταὶ ἐγνώρισαν ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως τὰ λόγια ταῦτα τοῦ Κυρίου, ἐπειδὴ δὲ εἰργάσθησαν ὁ εἰς ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου, ἐχρησιμοποίησαν ταῦτα ἐλευθέρως καὶ δὴ ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πρόθεσιν. Ὁ ἐρευνητὴς οὗτος ὑπογραμμίζει ἐνταῦθα τὴν ἐπὶ 40 σχεδὸν ἔτη χρῆσιν τῶν λογίων, ἥτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐξαγγελίας των ὑπὸ τοῦ Κυρίου μέχρι τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων Ματθαίου καὶ Λουκᾶ, εἰς τὴν καθημέραν ζωὴν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον παρουσιασθῆ γεγονότα ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν ὑπόστασίν της, καὶ τῶν ὁποίων μόνον ἀμυδρὰν ἀντίληψιν ἀποκομίζομεν ἐκ τῶν περὶ αὐτὰ γραπτῶν πηγῶν. Τὰ γεγονότα ταῦτα θεωροῦνται ὡς ἡ πλεον οὐσιαστικὴ αἰτία τῆς διακρίσεως μεταξὺ τοῦ πυρῆνος τῶν λογίων τούτων τοῦ Κυρίου καὶ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως αὐτῶν²⁰⁹. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται τοῦ Κυρίου, ὡς τὰς παρουσιάζει ὁ Ματθαῖος, προδίδουν τὴν πραγματικότητά των γεγονότων τούτων. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, αὐθεντικαὶ εἶναι μόνον αἱ τρεῖς ἐκ τῶν ἐξ ἀντιθέσεων (Μτθ. 5,21-22, 27-28 καὶ 38-39α), αἱ ἄλλαι τρεῖς περιέχουν μόνον κατὰ τὸν πυρῆνα αὐτῶν λόγους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν εἶχον ἀπ' ἀρχῆς τὴν μορφήν τῆς ἀντιθέσεως, τὴν ὁποίαν προσέλαβον βραδύτερον κατὰ τὴν χρῆσιν των ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῇ δράσει τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας²¹⁰. Τὴν εὐθύνην ταύτην ὁ Dietzfelbinger ἀποδίδει εἰς διαφόρους θεολογικὰς τάσεις καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Ματθαῖον, ὡς συνήθως ὑπεστηρίζετο. Πάντως, κατὰ τὸν ἐρευνητὴν τοῦτον, δὲν ἀνήκουν εἰς τὰς ἀντιθέσεις τὰ λόγια τῶν χωρίων Μτθ. 5,23-26 καὶ 29-30, ἀκόμη καὶ ἂν ταῦτα ἀνεγνωρίζοντο ἐξ ὀλοκλήρου αὐθεντικά. Τὰ λόγια ταῦτα προσετέθησαν βραδύτερον, ὅπως δὴποτε δὲ πρὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου²¹¹. Οὕτω παρουσιάζεται πολυμορφία τις εἰς τὴν παράδοσιν τῶν λογίων τούτων, διὸ καὶ ὁ Dietzfelbinger ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τῆς παρούσης ἐργασίας τὴν ἔρευναν τοῦ κειμένου τῶν ἀντιθέσεων τούτων τοῦ Κυρίου πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀρχικῆς των μορφῆς.

Κατ' αὐτόν, διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς αὐθεντικότητος καὶ τῆς γνησιότητος τῶν λογίων τῶν ἀντιθέσεων τούτων πρέπει προηγουμένως νὰ δοθοῦν ἀπαντήσεις εἰς πολλὰ ἄλλα ἄγνωστα θέματα. Ταῦτα εἶναι: α) ποῦ, πότε καὶ πρὸς ποίους ἐξηγγέλθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου τὰ πρῶτον τὰ λόγια τῶν ἀντιθέσεων τούτων; β) πότε ταῦτα διευτώθησαν γραπτῶς καὶ ἐκ ποίων λόγων;

208. Πρβλ. H. Th. Wrege, ἐνθ' ἄν. 57-94.

209. Πρβλ. G. Schille, μν. ἔργ. 65 ἐξ. Ἐνταῦθα καταβάλλεται σοβαρὰ προσπάθεια ἐξηγήσεως τῆς διακρίσεως ταύτης.

210. Ὁρα R. Bultmann, *Die Geschichte der synopt. Tradition* 143 ἐξ. Πρβλ. E. Eichholz, *Auslegung der Bergpredigt* 69 ἐξ. H. Braum, *Radikalismus*, II, 52A.

211. Ὁρα R. Bultmann, ἐνθ' ἄν. 350.

γ) ποῖαι ἀντιδράσεις προεκλήθησαν ἐκ τῶν λογίων τούτων. Ὡς πρὸς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ὁ Dietzfelbinger ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξήγγειλε τὰς ἀντιθέσεις ταύτας μόνον ἐνώπιον τῶν Μαθητῶν του, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν ἀντιπάλων του, πᾶν δὲ στοιχεῖον ἐξ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ τὴν ἀντίθετον ἐντύπωσιν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχόμενον ἐκ τῆς παραδόσεως αὐτῶν ἢ ἐκ τῆς ἐργασίας συντάξεώς των ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὡς εἶναι λ.χ. τὸ πλαίσιον αὐτῶν. Κατ' αὐτόν, τὸ πρῶτον χρέος παντὸς ἐρευνητοῦ εἶναι ἡ ἀναγνώρισις ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ ὑπάρχοντος πελάγους ἀγνοίας, καὶ ἡ ἐντὸς αὐτοῦ ἀναζήτησις ἀσφαλοῦς βάσεως. Ὡς τοιαύτην ἀναγνωρίζει τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν λογίων τῆς πρώτης, τῆς δευτέρας, καὶ τῆς πέμπτης ἀντιθέσεως, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ, ὡς καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἐρευνηταί, προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ²¹². Οὗτος ἀποδέχεται ὡσαύτως ὅτι καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν χωρίων Μτθ. 5,31-32,33-37 καὶ 41-48²¹³, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ἀπ' ἀρχῆς τὴν μορφήν τῶν ἀντιθέσεων, προέρχεται ἐκ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ διατύπωσις αὐτῶν. Τὰ λόγια ταῦτα συνδέονται πρὸς τὰ θέματα τοῦ διαζυγίου καὶ τῆς ἐπιουρκίας, ὡς συνάγεται καὶ διὰ τῶν χωρίων Μρ. 10,9 καὶ Ἰακ. 5,12. Ὁ Dietzfelbinger συμπεραίνει ἐναυθὰ ὅτι ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐξηγγέλθησαν, ἐκ μὲν τῆς πέμπτης ἀντιθέσεως (Μτθ. 5,38-42) οἱ στίχοι 39b-41, καὶ ἐκ τῆς ἕκτης (Μτθ. 5,42-48) οἱ στίχοι 44-48, ἴσως ἄνευ τῶν στίχων 46-47.

Ὁ Dietzfelbinger προσπαθεῖ περαιτέρω (55-57) νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἔκτασιν τοῦ προβλήματος διὰ διαφόρων συλλογισμῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν διὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἐκφραζομένην διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐντοπίζει δὲ οὗτος τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἰς τινὰς διατάξεις τῆς Τογα, ἐναντι τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία τῶν ἀντιθέσεων τούτων προβάλλει ὡς ἡ πλέον κεντρικὴ διδασκαλία ὀλοκλήρου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας. Ἐντεῦθεν δὲ καταλήγει εἰς τὴν ἄποψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπίδρασις τῶν διατάξεων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῇ θέσεως τῶν ἀντιθέσεων τούτων²¹⁴. Κατὰ τὸν ἐρευνητὴν τοῦτον, αἱ διδασκαλῖαι τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν ἀφοροῦν εἰς τὸ ἦθος τῶν πιστῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται πᾶσαι αἱ ἡθικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς διαμόρφωσιν τῆς εἰς τὸν παρόντα κόσμον ζωῆς κατὰ Χριστόν.

212. Ὁρα Dietzfelbinger, ἔνθ' ἀν. 55,2. Πρβλ. W rege, μν. ἐργ. 58.

213. Ὁρα Dietzfelbinger, αὐτόθι 59, ὑποσ. 5: «*Wir sind uns darüber klar, dass die Komposition der Antithesen also auch ihre in der Bergpredigt vorliegende Reihenfolge Werk der Tradition ist. Trotzdem bleiben wir bei der Sache, also bei der Verkündigung Jesu selbst, wenn wir sagen, dass die dritte Antithese ein Konsequenz der zweiten darstellt...*».

214. Πρβλ. J. Jeremias, *Abba* 171 ἐξ. E d. Schweizer, ἔνθ' ἀν. 124 ἐξ G. Bornkamm, *Jesus von Nazareth* 201 ἐξ.

Διερωτᾶται δὲ ὁ Dietzfelbinger ἂν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπέβλεπε διὰ τῆς ἐξαγγελίας τῶν ἀντιθέσεων τούτων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους καὶ εἰς τὴν δι' αὐτοῦ διαμόρφωσιν τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ὡς τῆς πλέον ἡρωϊκῆς πράξεως τῶν ἀξίων τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας.

Περαιτέρω ὁ Dietzfelbinger προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τῶν ἀντιθέσεων τούτων (57-64), τὸ ὁποῖον καὶ διακρίνει εἰς δύο μέρη, ἥτοι τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν τῶν πιστῶν, ὡς καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς ἐπαγγελίας. Ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀφοροῦν εἰς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποσκοποῦν νὰ ἐνσαρκώσουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, συμφῶνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἐνηνθρόπησε καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς, ἐξ ἐκεῖνου λαβὼν τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Dietzfelbinger ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπιταγὴν (64-70) τοποθετεῖ τὸ πρόβλημα τῆς δυνατότητος τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τῶν ἀντιθέσεων τούτων μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν τῆς «ἀ λ θ ε ί α ς» καὶ τῆς «π ρ α γ μ α τ ι κ ὄ τ η τ ο ς». Διὰ τῆς τοποθετήσεως ταύτης ὑπογραμμίζει τὴν ἀντιλογίαν τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶς ἀδυνάτων ἐναντι τῆς ἀληθείας. Οὕτω τονίζει ὅτι αἱ διατάξεις αὗται τοῦ Κυρίου ἐγνώρισαν καὶ γνωρίζουν πάντοτε τὴν ἀντίδρασιν τοῦ κόσμου, ἀκριβῶς διότι εἰς αὐτὰς ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ἀποφεύγει ὁ κόσμος τῆς ἁμαρτίας. Κατανοοῦνται δηλαδὴ οὕτως αἱ ἀντιθέσεις αὗται ὡς τὸ περιγραμμά ἐνός κόσμου, κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ μῖσος, αἱ σαρκικαὶ ἐπιθυμίαι, τὸ ψεῦδος, ἡ ἐκδίκησις κλπ. καὶ μάλιστα, πάντα ταῦτα ἐνδεδυμένα διὰ τοῦ ἐνδύματος τῆς φιλαυτίας. Ὁ Dietzfelbinger κατανοεῖ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀντιθέσεων ὡς ἔκφρασιν τῆς τελείας γνώσεως τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀσκοῦν ἔντονον ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐπίδρασιν των. Ὑπὸ τὸ πρῶσμα ἀκριβῶς τοῦτο ἐξετάζει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δυνατότητος ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τῶν ἀντιθέσεων τούτων. Οὕτω δέχεται ὅτι ἐξ αὐτῶν προέχει ἡ ἀξίωσις τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς του διὰ τὴν σύναψιν νέων σχέσεων μετὰ τῶν συνανθρώπων των. Διὸ καὶ καταλήγει ὅτι μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται δυνατὸς ἐναντι τῶν ἀξιώσεων τούτων, κατανοεῖ καὶ τὸ νόημά των, ὡς καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀντιθέσεώς των πρὸς τὸν κόσμον. Πρὸς τούτοις ὁ Dietzfelbinger ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ ἀντιθέσεις αὗται, ὡς ὑπέροχοι πνευματικαὶ ἀξιώσεις, εἶχον μεγίστην ἀπήχησιν καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν καὶ ὅτι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς οὐσιαστικαὶ ἀρχαὶ ἐνός κόσμου ἀνταξίου τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν παραγνωρίζεται βεβαίως τὸ γεγονός τῆς θεωρητικῆς μόνον ἀναγνωρίσεως τούτων, καθόσον αὗται εἰς τὴν πρᾶξιν χάνουν τὴν ἀξίαν των διὰ τῶν πολλῶν προσπαθειῶν συμβιβασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὰς δυσκολίας τῆς ζωῆς. Ὁ Dietzfelbinger δίδει πάντως ἰδιαιτέραν ἀξίαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀξιώσεων τούτων ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων, διὸ καὶ τονίζει ὅτι ἡ προσπάθεια τῶν ὑπευθύνων

έρμηνευτῶν πρέπει πάντοτε νὰ προσβλέπη εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τούτων ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν δημόσιον καὶ τὸν πολιτικὸν βίον, ὡς λ.χ. θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ νομισθῇ ὡς ἐνδεδειγμένη ἡ ἐπιβολὴ αὐτῶν διὰ τῆς νομοθεσίας ἢ ἄλλων διατάξεων τῆς δημοσίας οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τούτων εἰς τὸν δημόσιον βίον, ἄνευ κυρώσεων κατὰ τῶν παραβατῶν, θὰ ἦτο ἀδύνατος. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐδεμίαν κάμνει διάκρισιν περὶ ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τούτων εἰς τὸν ἰδιωτικὸν ἢ τὸν δημόσιον βίον τῶν ἀνθρώπων, διότι αὐταὶ ἀφοροῦν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ συνιστοῦν νέον τρόπον ζωῆς καὶ καλύπτουν ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Κατ' αὐτόν, ἡ ὑπαρξίς ἐκλεκτῶν καὶ πνευματικῶς διακεκριμένων εἰς πᾶσαν κοινωνίαν ἀναγνωρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Τῶν ἐκλεκτῶν τούτων ἔχει ἀνάγκη ἡ κοινωνία, ὡς ἀκριβῶς καὶ αὐτοὶ ἔχουν τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο ἄλλωστε ὁ ὑπερέχων πάντων τῶν ἐκλεκτῶν τῆς ἐποχῆς του, ἔζησε δὲ καὶ ἐδίδαξε τὸν κόσμον, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν πνευματικῶς ὑπερέχων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς κατὰ συνέπειαν ἀπευθύνει πρὸς πάντας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως τὰς ὑπερόχους διδασχὰς τῶν διατάξεων τούτων, ὁ ἰδεαλισμὸς τῶν ὁποίων ἠλεκτρίζει σύμπαντα τὸν πνευματικὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ βίωσις τῆς δυσκολίας ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τούτων δημιουργεῖ μέγα ψυχικὸν κενὸν εἰς πάντας. Τὴν ἀντινομίαν ταύτην ὑπερκαλύπτει ἡ διὰ τῶν διατάξεων τούτων διαρκῆς πρόσκλησις πάντων, ἡ ὁποία σημαίνει συγχρόνως καὶ μίαν νέαν ἐκάστοτε ἐπιστράτευσιν τῶν προσωπικῶν ἠθικῶν δυνάμεων ἐκάστου ἀνθρώπου. Ἡ κραυγὴ τῆς προσκλήσεως ταύτης εἶναι κραυγὴ διαφυλάξεως τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἐκάστου καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲν ἀντιλαμβάνονται ὅσοι δὲν εἶναι ἀκόμη ὄριμοι διὰ τὴν βίωσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Χριστοῦ, τῆς μόνης τελείας πνευματικῆς ἐλευθερίας. Ταύτην βιοῦν μόνον οἱ ἄξιοι αὐτῆς, ὅσοι δηλαδὴ ἠλευθερώθησαν πράγματι διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς των. Τὴν προσωπικὴν ὀριμότητα κάθε ἀνθρώπου παρέχουν ἡ ἠθικὴ καθαρότης καὶ ἡ δύναμις τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Τὴν ὀριμότητα ταύτην ἐξασφαλίζει τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ὀριμότητος ταύτης χαρακτηρίζεται ὡς πρᾶξις ἠθικοῦ ἥρωισμοῦ. Εἰς τὰς στρατιάς δὲ τῶν πιστῶν καὶ ἀφωσιωμένων εἰς τὴν ἀποστολὴν των μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὑπάρχουν πολλοί, οἱ ὁποῖοι διακρίνονται διὰ τὸν ἥρωϊσμόν τοῦτον.

Ὁ Dietzfelbinger ὑπογραμμίζει περαιτέρω τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιγνώσεως τῶν δυσκολιῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀνάκτησιν τῆς πνευματικῆς του ἐλευθερίας (πρβλ. Ρωμ. 7,14-25), ὡς καὶ τῶν πρὸς τοῦτο ἐνυπαρχουσῶν εἰς αὐτὸν πνευματικῶν δυνάμεων, ὥστε νὰ ἀπωθῇ τὸν κίνδυνον τῆς κάμψεως αὐτοῦ ὑπὸ τὸ πνευματικὸν βάρος τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀξιώσεων τούτων τοῦ

Κυρίου ἔναντι τῶν ἀσθενῶν προσωπικῶν ἠθικῶν δυνάμεων του (πρβλ. Mtθ. 11,30). Ὁ κίνδυνος οὗτος γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερος, ὡσάκις ὁ ἄνθρωπος βασιζόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοπεποίθησιν προβάλλει ἑαυτὸν ὡς γνώμονα τῶν ἄλλων, καὶ τοῦτο διότι εἰς πᾶσαν τοιαύτην περίπτωσιν ὑπόβαθρον τῆς αὐτοπεποιθήσεως ταύτης εἶναι ἡ κακία τῆς ὑπεροψίας. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, οὐδεὶς τέλειος παραθεωρεῖ τὴν πραγματικότητα. Ἀκόμη καὶ αὐταὶ αἱ ἠθικαὶ ἀξιώσεις ὀδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ὑπεροψίας εἰς ἠθικὸν χάος. Διὰ τοῦτο πᾶσα ἠθικὴ διάταξις, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ πραγματικὸν ἠρωϊσμόν ἀποβαίνει λίαν ἐπικίνδυνος διὰ πάντα ὑπερόπτην (68). Οὕτω τονίζει ὁ ἐρευνητῆς οὗτος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τῶν ἠθικῶν ἐπιταγῶν του δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἱκανῶν ἀπὸ τοὺς μὴ ἱκανοὺς νὰ τηρήσουν αὐτάς, ἀλλὰ εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπανόρθωσιν τῶν σχέσεων μεταξύ ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους μέτρον τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ ν' ἀνυψώσῃ ἠθικῶς τὸν βίον αὐτῶν. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ἔχουν μεγάλην ἀξίαν αἱ προσωπικαὶ ἱκανότητες παντὸς ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀνάπλασιν τοῦ κόσμου, συμφώνως πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς διατάξεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τὸν Dietzfelbinger, ἡ ἀδυναμία παντὸς ἀνθρώπου νὰ συμβάλλῃ εἰς ταῦτα διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καθίσταται ἀπάνθρωπος ὁ παρὼν κόσμος. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε ἐπὶ τόσους αἰῶνας νὰ παρουσιάζωνται αἱ ἀξιώσεις αὐταὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πλήρως ἀποτυχοῦσαι. Οὕτω θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικρίνουν μὲ τὴν σειράν των τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, κατὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἀπευθυνθῆ αἱ ἀντιθέσεις αὐταὶ, καὶ οἱ ὁποῖοι εἶχον τότε τὴν πρώτην εὐθύνην τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ κανόνα προέβαλλον τὴν ἠθικὴν τοῦ νόμου, κατὰ τρόπον δυνάμενον νὰ καταστήσῃ ταύτην ἐφαρμόσιμον. Δι' αὐτοὺς ἀποκορύφωμα τῆς ἠθικῆς ταύτης ἦτο ἡ ἀργία τοῦ Σαββάτου. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἤξει ὅλων ἀντιθέτως ἠθικὴν, ὑπερτέραν τῶν δυνάμεων τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο διότι ἀπηλυθύνετο πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς μεσσιανικῆς περιόδου²¹⁵. Ὁ Dietzfelbinger φρονεῖ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τῶν ἀξιώσεων τούτων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν συνειδητοποίησιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ κινδύνου, τὸν ὁποῖον οὗτοι διατρέχουν, νὰ ἀπολεσθοῦν ἀντὶ νὰ σωθοῦν. Τρόπον τινὰ αἱ διατάξεις αὐταὶ τοῦ Ἰησοῦ συνιστοῦν τὸν πειρασμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐμβάλλει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀφύπνισιν αὐτῶν.

Ὁ Dietzfelbinger παρατηρεῖ ὅτι ἡ κριτικὴ τῆς ἐρμηνείας τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν Φαρισαίων ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπό-

215. Πρβλ. H. L. Strack - P. Billerberg, *Kommentar zum N.T. aus Talmud und Midrasch*, München 1928, IV, 482 ἐξ. καὶ 913 ἐξ.

φασιν τῆς θανατώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἀπόφασιν δὲ ταύτην ἀντιλαμβάνεται οὗτος ὄχι μόνον ὡς ἔκφρασιν τοῦ μίσους των πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔκφρασιν τῆς συναισθήσεως τῆς εὐθύνης των ἔναντι τῶν θεμάτων τῆς θρησκευτικῆς πίστεώς των, ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τοῦ ἔθνους των. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, οἱ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στραφέντες Ἰουδαῖοι τίποτε δὲν κατενόησαν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν του, παρὰ μόνον παρενόησαν ταύτην ὡς οὐσιαστικὸν κίνδυνον εἰς βάρος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Τοῦναντίον ὅσοι ἀπεδέχθησαν τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἀνεγνώρισαν εἰς τὸ πρόσωπόν του τὸν Μεσσίαν, οὗτοι μόνον ἠδυνήθησαν νὰ κατανοήσουν καὶ τὸ ὄρθον νόημα τῶν ἀντιθέσεων τούτων.

Ὁ Dietzfelbinger ἀναφέρεται περαιτέρω εἰς τὴν σχέσιν τῆς διδασκαλίας τῶν ἀντιθέσεων τούτων πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Οὗτος θεωρεῖ ταύτην οὐσιαστικὴν· α) διότι αἱ διατάξεις τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς μετοχῆς τῶν πιστῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ β) διότι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἔγινεν ἄνθρωπος διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν διατάξεων τούτων, διὸ καὶ ὄχι μόνον τὰς ἐδίδαξε, ἀλλὰ καὶ ὑποδειγματικῶς τὰς ἐτήρησεν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐρευνητὴς οὗτος βλέπει εἰς τὰς διατάξεις ταύτας περισσότερον ἔκφραζομένην τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὀλιγώτερον τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεόν, θεωρεῖ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν τελευταίων τούτων τήρησίν των οὐχὶ ὡς πρᾶξιν ἠθικοῦ ἠρωτισμοῦ, ἀλλ' ἀπλοῦ κοινοῦ χρέους. Ὡς ὁ Θεός, κατὰ τὸ χωρίον Μτθ. 5,45 β', ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἀπέστειλε δὲ εἰς τὸν κόσμον τὸν Υἱόν του πρὸς σωτηρίαν πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν, οὕτως ὀφείλουν καὶ οἱ πιστοὶ νὰ συμπεριφέρονται πρὸς πάντας διὰ τῶν διατάξεων τούτων. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐδένα ἀπεστράφη. Ὡς δὲ οὗτος ἀποστρέφεται τὴν παλαιὰν τακτικὴν τῆς ἀνταποδόσεως, ἣ ὁποία συνιστᾷ καὶ τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἠθικῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν, οὕτως ὀφείλουν καὶ οἱ Χριστιανοὶ νὰ ἀποστρέφονται τὴν τακτικὴν ταύτην. Ὁ Dietzfelbinger ἀντιλαμβάνεται ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνεκαινιάσθη μία νέα ἐποχὴ, ἡ ἐποχὴ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιγνώσεως τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ὡς τῆς ὑπεράτης ἀληθείας. Κατ' αὐτόν, θέμα τῶν ἀντιθέσεων τούτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀκριβῶς ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ πρὸ καὶ τοῦ μετὰ Χριστόν κόσμου. Ὁ αὐτὸς Θεὸς πάντοτε παρουσιάζεται διὰ μὲν τῆς Π.Δ. ἀρκοῦμενος παιδαγωγικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς ἀνταποδόσεως, διὰ δὲ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑποκαθιστῶν πλήρως ταύτην διὰ τῆς ἠθικῆς τῆς ἀγάπης. Τὴν προοπτικὴν ἀκριβῶς ταύτην τοῦ «τ ὅ τ ε» καὶ τοῦ «ν ὕ ν» ἐκφράζει τὸ σχῆμα τῶν ἀντιθέσεων τούτων· «ἡ κ ο ὕ σ α τ ε ὅ τ ι... ἐ γ ὠ δ ἐ λ ἐ γ ω ὕ μ ῖ ν...». Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν δικαιολογεῖται ἄλλως παρὰ μόνον διὰ τῆς πραγματικότητος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Dietzfelbinger βλέπει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δικαιολογουμένας καὶ ὅλας τὰς

ἄλλας ἠθικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἰδέας τῆς προσεγγίσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Κατ' αὐτόν, πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ διατάξεις πρέπει νὰ τίθενται ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τοῦ « τ ὅ τ ε » καὶ τοῦ « ν ὦ ν », ἀσχέτως πρὸς τὸν τρόπον τῆς διατυπώσεώς των, ὡς ἐντολῶν δηλαδὴ ἢ ὡς ἀντιθέσεων. Τοῦτο ἔχει δι' αὐτόν ἰδιαιτέραν ἀξίαν, διότι σημαίνει ὅτι διὰ τοὺς ἀνθρώπους παρῆλθε πλέον ὁ χρόνος τῆς ἀγνοίας τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κατὰ Θεὸν ὀρθῆς σχέσεως τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἄλλον. Τὴν σχέσιν ταύτην προσδιορίζει πλέον μόνον ἡ πραγματικότης τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ ἀκριβῶς προσδιορίζει καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῶν ἀντιθέσεων τούτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑδρου Ὁμιλίας. Αἱ ἐντολαὶ « οὐ φονεύσεις », « οὐ μοιχεύσεις », « οὐκ ἐπιορκήσεις », ὡς καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ διαζυγίου (Μτθ. 5,29 ἐξ.), τὸ ὅποῖον ἐπετρέπετο μόνον ἕνεκα τῆς σκληροκαρδίας τῶν Ἑβραίων (Μρ. 10,5), προσλαμβάνουν διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πνευματικώτερον ὅπως περιεχόμενον. Διότι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ προβάλλει πάντα συνάνθρωπον ὡς ἀδελφόν, ἕναντι τοῦ ὁποῖου οὐδεμίαν ἔχουν θέσιν αἱ κακαὶ ἐπιθυμίαι, ὁ θυμὸς, ἡ περιφρόνησις καὶ μάλιστα τὸ μῖσος. Οὕτω κατανοοῦνται πᾶσαι αἱ διατάξεις τῶν ἀντιθέσεων τούτων, οὐχὶ ὡς πράξεις ἠθικῶν ἡρωισμῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἠθικὴ τελείωσις μόνον τῶν πρὸς τοῦτο ἱκανῶν, ἀλλ' ὡς ἔκφρασις τῆς νέας σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ των. Ὁ Dietzfelbinger ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀντιθέσεων τούτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς περιστατικὰ τῆς καθημέραν ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ συμπεριφέρηται πρὸς μὲν τοὺς συνανθρώπους του, ὡς θὰ ἤθελε νὰ συμπεριφέρωνται ἐκεῖνοι πρὸς αὐτόν, πρὸς δὲ τὸν Θεὸν ὡς τὸν μόνον ὑπάρχοντα ἀληθινὸν Θεόν. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπέβλεπε νὰ προβάλλῃ, διὰ τῶν διατάξεών του, τὸν Θεόν, ὡς τὴν μόνην πραγματικότητα, ἡ ὅποια πρέπει νὰ βιωθῇ ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς πάντων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἐρευνητὴς οὗτος ἀναφερόμενος εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ νόμου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δέχεται τὸν μὲν πρῶτον ὡς τὸ προστάδιον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ δεῦτερον ὡς τὴν τελείαν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ (Μτθ. 5,45). Αὐτὴ δὲ ἡ τελεία ἀποκάλυψις ἀναδεικνύει καὶ τὴν τελείαν πνευματικὴν συγκρότησιν καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Ὁ Dietzfelbinger εἰς τὴν ἕκτην παράγραφον τοῦ παρόντος ἔργου του (76-81) προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἔκφρασθὴν τῶν ἀντιθέσεων τούτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑδρου Ὁμιλίας. Δι' αὐτῶν οὗτος βλέπει τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξ ἴσου ὡς τὸ « ἄ λ λ ο τ ε κ α ἰ τ ὅ τ ὴ ρ α », Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Κατ' αὐτόν τὸ « τ ὴ ρ α », ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὅλον ἐν καὶ περισσώτερον ἐγγιζοσαν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς προβάλλεται ἐξ ἴσου, διὰ τῶν παραβολῶν καὶ διὰ τῶν ἀντιθέσεων του τούτων, ὡς ἡ αὐτοαποκάλυψις τῆς ἐν τῷ προσώπῳ του πραγματώσεως τῆς βασιλείας

τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους θείας συμπεριφορᾶς του, ὡς καὶ διὰ τοῦ ἥθους, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται διὰ τὴν εἴσοδον πάντων εἰς τὴν βασιλείαν ταύτην. Ὁ Dietzfelbinger ἀντιλαμβάνεται οὕτω, κατὰ τὰ ἐν Μτθ. 5,39b-41 λόγια τοῦ Κυρίου, τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστιανοῦ. Οὗτος ἐν ὄψει τῆς ἐγγιζούσης βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀν καὶ ζῆ ἔντοδς τοῦ κόσμου τοῦ μίσους καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ἄλλων, ὡς πραγματικὸς μαθητῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, παραιτεῖται αὐτοβούλως πάσης σκέψεως περὶ ἀνταποδόσεως, ἀκριβῶς διότι ἀντιλαμβάνεται τὸ χάος τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων ἐναντι τῆς σωτηρίας, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Νοεῖται δὲ ἡ βασιλεία αὕτη ὡς ἡ διαρκῆς συμπαράστασις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Αὕτη ἀκριβῶς εἶναι, κατὰ τὸν Dietzfelbinger, ἡ χριστολογικὴ ἔκφρασις τῶν ἀντιθέσεων τούτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὅρους Ὁμιλίας. Ἡ προβολὴ δηλαδὴ τῆς ἀγάπης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς αὐτοὺς τοὺς προσωπικοὺς ἐχθροὺς καὶ διώκτας του.

Ὁ Dietzfelbinger ἀναφερόμενος ἐνταῦθα καὶ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Ὅρκου (Μτθ. 5,33-34) τονίζει ὅτι κατὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια ζωῆς εἰς τὸ ψεῦδος καὶ εἰς τὴν πλάνην. Ὡς πρὸς τὸ διαζύγιον πάλιν ὁ ἐρευνητῆς οὗτος βλέπει τὴν μοιχείαν ὡς τὴν σχέσιν ἐκείνην, ἡ ὁποία καταστρέφει τὴν προσωπικὴν ἀφοσίωσιν τῶν συζύγων, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιίεται ἡ κατὰ Θεὸν ἱερότης καὶ τὸ ἀδιάλυτον τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου. Καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ μίσους (Μτθ. 5,21-22α) ἐκτιμᾶται ὡς ἡ ἀφετηρία προστασίας τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων. Διὰ πάντων τούτων ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διασφαλίζει τὸ προσωπικὸν συμφέρον τῆς ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, εἰς τὸ ἐρώτημα· ἡ ἠθικὴ τῶν ἀντιθέσεων τούτων συνίσταται εἰς τὴν δυναμικὴν ἰκανότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τελείου ἀνθρώπου, νὰ ζήσῃ τὰς ἀξιώσεις ταύτας τοῦ Θεοῦ, (Ρωμ. 5,6-8. 1 Πέτρ. 2,21-25, 3,18-20. Γαλ. 2,23) ἢ εἰς τὴν προσωπικὴν ὑποχρέωσιν κάθε Χριστιανοῦ νὰ τηρῇ αὐτάς; τὴν ἀπάντησιν δίδει ἡ ζωὴ τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω καταλήγει ὁ ἐρευνητῆς οὗτος εἰς τὴν γνώμην, καθ' ἣν διὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων ἀξιοῦται οὐχὶ ἡ ἐπικράτησις νέας ἀπλῶς ἠθικῆς, ἀλλὰ νέων ἀνθρώπων, ἀνακαινισθέντων διὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Δι' αὐτῶν αἴρεται ἡ μέχρι τοῦδε ἀποξένωσις τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Θεόν. Κατὰ τὸν Dietzfelbinger, καὶ μόνον τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑπάρξεώς του, εἶναι ἀρκετὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν οὐτοπίαν εἰς πραγματικότητα. Κατ' αὐτόν, τὸ γεγονός τοῦτο προβάλλει μίαν ἄλλην πλευρὰν τῆς χριστολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὴν πλευρὰν τῆς τελείας ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἀντιθέσεων του, ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ προσώπου του, τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τῆς θεϊκῆς του ἀγάπης, διὰ τῆς ὁποίας ὑπερενίκησε τὸν παλαιὸν νόμον τῆς ἀνταποδόσεως. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνταποδίδει

ἐκδικήσιν εἰς τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν ἀνθρώπων, διότι παραμένει αἰωνίως πιστὸς πρὸς πάντας, παρὰ τὴν ἐγκατάλειψίν Του ὑπὸ τῶν περισσοτέρων. Τοῦναντίον, παραδίδει ἑαυτὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς ἐκζητοῦντας αὐτόν. Δι' αὐτῶν τὰ πάντα ἐπανάγονται εἰς τὸν Θεόν. Πρὸς τοῦτο καὶ ἐνθρόωπησε, διὰ νὰ λάβουν γνώσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεώς Του καὶ νὰ ἐκζητοῦν αὐτόν. Ἐσταυρώθη δέ, διὰ νὰ εὑρίσκηται πλησιέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐχθροὺς του, ὡς ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια. Οὕτως ἐξαγγέλλει ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὡς ἄνθρωπος, αὐτόν τοῦτον τὸν Θεὸν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ νέα αὕτη θέσις τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν ἀνθρώπων προσδιορίζει καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν θέσιν ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἐζητᾷ πᾶν ὅτι, ὁ ἴδιος ἐξήγγειλεν, ἀκριβῶς διότι ἦτο Θεός, ἡξίου δὲ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ δείξουν καὶ οὗτοι ὅτι εἶναι ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἄνθρωπος ὁ Ἰησοῦς Χριστός κατέχει ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν νέαν θέσιν τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τοῦ Θεοῦ, τὴν βασιλείαν τοῦ ὁποίου ἀνήγγειλεν ὡς αὐτοενσάρκωσίν της.

Ὁ Dietzfelbinger ἐπιγράφει τὴν τελευταίαν παράγραφον τῆς ἐργασίας του «Ἡ θέσις τῶν ἀντιθέσεων τοῦ Κυρίου εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον» («Die Gegenwärtigkeit der Antithesen» σελ. 81-84). Διὰ τῆς παραγράφου ταύτης ζητεῖ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἀντιθέσεων τούτων διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὗτος χαρακτηρίζει τὰς ἀντιθέσεις ταύτας ὡς βασικὰ στοιχεῖα τῆς καθόλου διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μάλιστα δὲ καὶ ὡς τὴν προγραφὴν καὶ τὴν διακήρυξιν τοῦ σταυρικοῦ θανάτου του. Ἐπὶ τούτοις βλέπει εἰς αὐτὰς ἐμπερικλειομένην ὅλην τὴν ἀλήθειαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν πλάνην, τὴν σύγχυσιν, καὶ τὸ χάος τῆς μακρᾶν τοῦ Θεοῦ ζωῆς του. Σήμερον αἱ ἀντιθέσεις αὗται ἐκφράζουν τὸ ὀλιγώτερον τὴν πανανθρωπίνην νοσταλγίαν τῆς λυτρώσεως, καθόσον οἱ ἄνθρωποι δι' αὐτῶν ἀποκτοῦν συνείδησιν τῆς θέσεώς των μακρᾶν τῆς ἀληθείας. Δι' αὐτῶν ἐξαγγέλλεται ἐπίσης ἡ παροδικότης τοῦ παρόντος κόσμου. Εἰς αὐτὰς ἀποκαλύπτονται αἱ δυνάμεις τῆς αὐτοκαταστροφῆς καὶ τῆς σωτηρίας τῶν Χριστιανῶν. Δι' αὐτῶν προβάλλεται ὁ ὀρίζων τοῦ θείου φωτὸς τῆς πρὸς σωτηρίαν ἐλπίδος τῶν ἀνθρώπων. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ εἰς αὐτὰς ὑπάρχουσα διακήρυξις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐγκατελείφθη ἀπὸ τὸν Θεόν, ὁ δὲ κόσμος διακυβερνᾶται πάντοτε ὑπ' αὐτοῦ (Μτθ. 5, 45-46). Ὁ Θεὸς παρουσιάζεται δι' αὐτῶν διεκδικῶν τὰ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων δικαιώματά του, ὁ δὲ ἄνθρωπος παρουσιάζεται ζῶν πάντοτε ὑπὸ τὸ κράτος τῆς διεκδικήσεως ταύτης τοῦ Θεοῦ. Δι' αὐτῆς ἀναπτύσσεται ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων διαρκῆς κοινωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἀξιοῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὅλον ἐν καὶ περισσότερον βήματα σταθερὰ καὶ μεγαλύτερα, καθόσον ταῦτα εἶναι ἀπὸ ὅλους δυνατὰ. Δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὸν βαθμὸν τῆς προσωπικῆς πνευματικῆς του ἐλευθερίας, τῆς ἀπολύτως ἀπαραιτήτου διὰ τὴν

πορείαν ἐκάστου πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἀφετηρίαν τῆς πορείας ταύτης συνιστᾷ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία οὕτω γίνεται ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Οὕτω προβάλλεται διὰ τῶν ἀντιθέσεων τούτων τὸ χρέος τῆς ἀγάπης πάντων ὑπὸ ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγάπη αὕτη ὡς πρᾶξις καὶ ζωὴ προσδιορίζει, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνακαινισθέντος ἀνθρώπου.

Ἡ ἐκτεταμένη αὕτη ἀνάλυσις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Dietzfelbinger καταδεικνύει πόσον ἀπασχολεῖ τὴν σύγχρονον ἔρευναν αὐτὸ τοῦτο τὸ θεολογικὸν πρόβλημα τῶν διατάξεων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, τουτέστιν ἡ ἀξία τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν διὰ τὴν σωτηρίαν ἐνὸς ἐκάστου τῶν πιστῶν. Ὁ Dietzfelbinger χρησιμοποιοῖ πρὸς τοῦτο τὰς συγχρόνους ἱστορικοφιλολογικὰς μεθόδους ἐρεύνης τῶν θεμάτων καὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι καὶ βοηθοῦν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀντικειμένου του, ὅμως δὲν ἐξαρκοῦν εἰς τὴν πλήρη διαφώτισιν τῆς θεολογικῆς ἀξίας γενικώτερον τῶν διατάξεων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, καὶ εἰδικώτερον τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιθέσεων τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπροχώρησεν ὀρθῶς ὁ Dietzfelbinger πέραν τῶν μεθόδων ἐρεύνης εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ προβολὴν τῆς χριστολογικῆς βάσεως τῶν διατάξεων τούτων. Ὑπενθυμίζεται δὲ ὅτι ἡ βᾶσις αὕτη συνιστᾷ γενικωτέραν πῶς ἀπαίτησιν τῆς νεωτέρας ἐρεύνης τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας. Ὡς μὴ ὄφειλε, ἡ χριστολογικὴ αὕτη ἔρευνα προσλαμβάνει περισσότερον ἐσχατολογικὸν καὶ ὀλιγώτερον ἐκκλησιολογικὸν καὶ σωτηριολογικὸν χαρακτῆρα, διότι εἰς τὴν συνείδησιν τῶν δυτικῶν θεολόγων ἐκ παραδόσεως προβάλλει πάντοτε ἀσθενεστέρα ἢ ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας κοινωνία τῶν πιστῶν μετὰ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ ὁ ἐξαγιασμός αὐτῶν διὰ τῆς συνεποῦς πρὸς τὴν ἀπολυτρωτικὴν χάριν καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίου ἀνακαινίσεως τῆς προσωπικῆς ζωῆς ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν.

3. Ἐργασίαι περὶ διαζυγίου (Μτθ. 5,32. Πρβλ. 19, 3-9. Μρ. 10,4-12. Λκ. 16,18).

P. Winter, Genesis 1,27 and Jesus Sayings on Divorce, ZAW, 70, 1958, 260-261.

H. Baltensweiler, Die Ehebruchsklauseln bei Matthäus zu Mt 5,32; 19,9. ThZ, Basel 15, 1959, 340-356.

J. B. Bauer, Die matthäische Ehescheidungsklausel (Mt 5,32 und 19,9). «Bibel und Liturgie» 38, 1964/5, 101-106.

Günter Bornkamm, Ehescheidung und Wiederverheiratung im Neuen Testament. «Geschichte und Glaube». «Gesammelte Aufsätze» III, 1, München 1968.

A. Mahoney, A new Look at the Divorce-Clauses in Mt 5, 32 and 19,9. «The Catholic Biblical Quarterly», Washington 30, 1968, 29-38.

J. Moingt, Le divorce «pour motif d'impudicité» (Mt 5,32; 19,9). Rech. de Science Religieuse, Paris 56, 1968, 337-384.

A. Sand, Die Unzuchtsklausel in Mt 5,32 und 19,3-9. München, «Theol. Zeitschrift» 20, 1969, 118-129

H. Crouzel, Le texte patristique de Matthieu V, 32 et XIX, 9. NTS 18, 1971/72, 98-119.

P. Nautin, Divorce et remariage dans la tradition latine. Rech. de Science Religieuse 62, 1974, 7-54.

K. Haacker, Der Rechtsatz Jesu zum Thema Ehebruch (Mt 5,28). BZ 21, 1977, 113-116.

J. J. Kilgallen, S. J., To what are the matthean Exception. Texts (5,32 and 19,9) an Exception. Biblica 41, 1980, 102-105.

Jean Cottaux, La Sacralisation du Mariage de la Genèse aux incisives Matthéennes, Paris 1982.

4. Μελέται ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς «Κυριακῆς Προσευχῆς».

*Ἦτο εὐλογον ἡ «Κυριακὴ Προσευχὴ, ὡς αὐτοτελὲς θέμα, νὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς ἐρμηνευτὰς οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τοῦ Μεσαίωνα, τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων²¹⁶, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐρευνητὰς τῆς παρούσης

216. Ὁρα Ε. Ε. Chase, *The Lord's Prayer in the early Church. (Texts and Studies)*. Ed. by J. A. Robinson, Cambridge I' 1891.—Eberhard Nestle, *Unser täglich (sic) Brot*. ZNW 1,1900, 250-252. — Τοῦ αὐτοῦ, *The Lord's Prayer. «Encyclopaedia Biblica»*. Ed. by T. K. Cheyne and J. Sutherland Black, III, 2816-2823... Eduard von de Goltz, *Das Gebet in der ältesten Christenheit*, Leipzig 1901.—Otto Dibelius, *Das Vaterunser. Umriss zu einer Geschichte des Gebets in der Alten und Mittleren Kirche*, Giessen 1903.—Hermann Freiherr von Soden, *Die Ursprüngliche Gestalt des Vaterunser*. «Christliche Welt» 18, 1904, 218-224. — Ad. von Harnack, *Über die ursprüngliche Gestalt des Vaterunser*, Berlin, 1904. — Joh. Haussleiter, *Das Vaterunser*. RE 3 Aufl. Leipzig 1908, 20, 431-445. — C. C. Torrey, *The Translations made from the Original Aramaic Gospels. «Studies in the History of Religions»* for C.H. Toy, New York 1912, 309 ἔξ.— Τοῦ αὐτοῦ, *A possible metrical original of the Lord's Prayer. «Zeitschrift für Assyriologie»* 28, 1913, 312-317. — J. Hensler, *Das Vaterunser. Textliterarkritische Untersuchungen*, Münster 1914. — A. Seeberg, *Vater-Unser und Abendmahl. «Neutestamentliche Studien»* für G. Heinrici», Leipzig 1914, 108-114. — Gerhard Walter, *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Vaterunser-Exegese*, Leipzig 1914.— Διονυσίου Φαραζουλή,

περιόδου. Αί ἐπὶ τοῦ κειμένου αὐτῆς παρουσιασθεῖσαι ἐργασίαι, ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι σήμερον, εἶναι πολλαί²¹⁷. Αἱ ἀξιολογώτεραι ἐξ αὐτῶν παρέχουν τὴν πλήρη εἰκόνα τῆς καθόλου ἐρεύνης τῶν

Ἐργονεῖα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, Ἀθήναι 1914.— A. Seeberg, *Die vierte Bitte des Vater-Unsers*. «Reinhold Seeberg, Alfred Seeberg, Worte des Gedächtnisses, Leipzig 1916, 69-82.— J. Abrahams, *The Lord's Prayer. Studies in Pharisaism and the Gospels, II*, 94-108, London 1923.— C. F. Burney, *The Poetry of our Lord*, Oxford 1925, 112 ἐξ. P. Fiebig, *Das Vater-Unser*, Gütersloh 1927.— G. Dalmann, *Die Worte Jesu*, 2. Aufl., Leipzig 1930. Darmstadt 1965, I' 283-365.— Ch. C. Torrey, *The Four Gospel. A New Translations*, New York and London 1933. Προβλ. E. Littmann, *Torreys Buch über die vier Evangelien*, ZNW 34, 1935, 29 ἐξ.— J. Hermann, *Der alttestamentliche Urgrund des Vater-Unsers*, Leipzig 1934.

217. Ernst Lohmeyer, *Vater Unser*, Göttingen 1946, 2. Aufl. 1962.— J. E. Jacquemin, *La portée de la troisième demande du «Pater»*. *Ephemerides Theol. Lovanienses* 25, 1949, 61-76.— Karl Georg Kuhn, *Achtzungebet und Vaterunser und der Reim*, Tübingen 1950.— S. Carofulo, *Il «Pater Noster»*, Torino 1955.— T. W. Manson, *The Lord's Prayer*. «*Bulletin of the John Rylands Library*» 38, 1955/6, 99-103, 436-443.— R. Leang, *The Lucan Text of the Lord's Prayer*, NT 1956, 103-111.— H. Schürmann, *Das Gebet des Herrn*, Leipzig 1957.— W. Fresenius, *Beobachtungen und Gedanken zum Gebet des Herrn*. «*Evang. Theologie*», München 20, 1960, 235-239.— R. Guardini, *Gebet und Wahrheit. Meditationen über den Vaterunser*, Würzburg 1960, 2. Aufl. 1963.— R. E. Brown, *The Pater Noster as an eschatological Prayer*. «*Theological Studies*» 22, 1961, 175-208.— Gerhard Ebeling, *Vom Gebet. Predigten über das Vater Unser*, München und Heidelberg 1963.— M. D. Goulder, *The Composition of the Lord's Prayer*. «*Journal of Theological Studies, NT*» 14, 1963, 32-45.— W. Ott, *Gebet und Heil, Die Bedeutung der Gebetsparänese in der lukanischen Theologie*, München 1965.— C. J. Bahr, *The use of the Lord's Prayer in the primitive Church*. *JBL* 84, 1966, 153-169.— D. W. Shriver, *Social Ethics and the Lord's Prayer*. «*Interpretation*» 21, 1967, 274-288.— W. Knörzer, *Vater Unser* 1966.— H. Haag, «*Wenn Ihr betet*», 2. Aufl., Einsiedeln 1968.— Τοῦ αὐτοῦ, *Vater Unser «Bibellexikon»*, 2. Aufl., Stuttgart 1968.— Günter Schwarz, *Matthäus VI, 9-13 Lukas XI, 2-4. Emendation und Rückübersetzung*. NTS 15, 1968-1969, 233-247.— Jean Carmignac, *Recherches sur le «Notre Père»*, Paris 1969.— R. Freudenberger, *Zum Text der zweiten Vaterunserbitte*, NTS 15, 1969, 419-432.— J. Radermakers, *The Prayer of Jesus in the Synoptic Gospels*, «*Lumen Vitae*», 24, 1969, 561-578.— W. Rordorf, «*Wie auch wir vergeben haben unsern Schuldern*» (MT 6, 12b). «*Studia Patristica*» X (T. U. 107), Berlin 1969, 236-241.— F. E. Vokes, *The Lord's Prayer in the first three centuries*. «*Studia Patristica*» X (T. U. 107), Berlin 1969, 252-260.— Δημητρίου Κοράβου, Ἡ Κυριακὴ Προσευχή. Φιλολογική, ἱστορικο-θεολογικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ μελέτη, Ἀθήναι 1977.— W. M. O. Walker, Jr. *The Lord's Prayer in Matthew and John*, NTS 28, 1982, 237-256. Boff. Leonardo, *The Lord's Prayer. The Prayer of Integral Liberation. Translated from the Portuguese by Theodore Morrow*, Maryknoll New York 1983.

θεμάτων καὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, ὡς ταῦτα παρουσιάζονται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς τῶν μεθόδων τῆς ιστορικοκριτικῆς, φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν αἱ ἐν συνεχείᾳ ἀναφερόμεναι ἐργασίαι:

α'. Ernst Joh Meyer Vater Unser Göttingen 1946. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πράγματι τὸ πλέον ἀξιόλογον ὑπόμνημα εἰς τὸ κείμενον τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς. Δι' αὐτοῦ παρέχεται λίαν ἐμπεριστατωμένη κατὰ λέξιν καὶ στίχους πλήρης ἀνάπτυξις τοῦ νοήματος τούτων, ὡς καὶ ἐπαρκῆς διαφώτισις: 1) τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου· 2) τῆς ἱστορίας αὐτοῦ· 3) τῶν πηγῶν του, καὶ τῶν ἐκ τῆς Π.Δ. καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεων, γλωσσικῶν, ἐννοιολογικῶν καὶ θεολογικῶν· καὶ 4) τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους ἐκφράσεων, ὡς καὶ συνόλου τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς.

β'. Karl Georg Kuhn, Achtzehnbittegebet und Vaterunser und der Reim, Tübingen 1950. Ὁ K u h n λαμβάνει ἐνταῦθα ἀφορμὴν ἀπὸ τὰ πλούσια σχετικὰ πρὸς τὰς προσευχὰς τῶν ἀρχαίων Συναγωγῶν εὐρήματα τῆς «G e n i z a» τοῦ ἀρχαίου Καίρου καὶ προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ τὴν ὑπαρξιν ποιητικῆς καὶ ψαλμικῆς συγγενείας μεταξὺ τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς καὶ τοῦ κειμένου τῆς προσευχῆς «S h e m o n é - E s r é» (τῶν 18 αἰτημάτων)²¹⁸, ὡς αὕτη τοῦλάχιστον διεμορφώθη διὰ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 200 μ.Χ. ἀναθεωρήσεώς της ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Συνεδρίου τῆς Γιάμνια, ὅτε προσετέθη εἰς τὸν 12ον στίχον αὐτῆς καὶ τὸ αἶτημα τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν καὶ πάντων τῶν αἰρετικῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ K u h n, διὰ νὰ καταδείξῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων προσευχῶν συγγένειαν, μετέφρασεν ἀραμαϊστὶ ἀμφοτέρω τὰ κείμενα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, τοῦ Ματθαίου δηλαδὴ καὶ τοῦ Λουκᾶ²¹⁹. Οὗτος καταλήγει εἰς τὸ ἔτι οὐσιαστικώτερον συμπέρασμα, κατὰ τὸ ὅποιον, ὡς ἤδη πρῶτος διέγνωσεν ὁ Τερτυλλιανός, ἡ «Κυριακὴ Προσευχὴ» ἀποτελεῖ τὴν πλέον περιεκτικὴν ἀνακεφαλαίωσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις καὶ ἐν τούτῳ ἐμιμήθη τὴν προσευχὴν τῶν «δεκαοκτῶ αἰτημάτων», εἰς τὴν ὁποίαν συνοψίζεται τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς εὐσεβείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

γ'. Adalbert Hamman, La Prière. I: Le Nouveau Testament, Tournai (Belg.) 1952²²⁰. Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται γενικῶς, ὡς

218. Πρόκειται περὶ προσευχῆς ἀναγομένης εἰς τοὺς χρόνους τῆς Βαβυλωνίου Αἰχμαλωσίας. Πρβλ. J o s e f F e l t e n, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 2. Aufl. Regensburg 1925, I, 395-399. Πρβλ. K. G. K u h n, μν. ἔργ. 11,19 καὶ 25. Γερμανικὴ μετάφρασις τῆς προσευχῆς ταύτης ἔρα αὐτόθι 35.

219. Ὁρα αὐτόθι 32-33.

220. Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ αὐτοῦ ἔργου: *La Prière II. Les trois premières siècles, Tournai, (Belgium) 1963.*

ἔπραξε πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Josef Maria Nielen²²¹, ἀμφότεροι Ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν πρωτοχριστιανικὴν λατρείαν, ὡς αὐταὶ ἐμφανίζονται εἰς τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὗτος, ἀναφερόμενος εἰδικώτερον εἰς τὴν «Κυριακὴν Προσευχὴν²²², ἐξετάζει τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις βιβλίων τινῶν τῆς Π.Δ., πρὸς τὰς προσευχὰς τῶν Ἰουδαίων «S h e m o n é - E s r é» καὶ «Quaddish», ὡς καὶ τῶν Ραββίνων τῆς περὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐποχῆς²²³, καὶ ἐν συνεχείᾳ παρέχει (102-134) κατὰ στίχον τὴν ἐρμηνείαν συνόλου τοῦ κειμένου τῆς προσευχῆς ταύτης.

δ'. Joachim Jeremias, *Das Vater-Unser im Lichte der neueren Forschung*, Stuttgart 1962. Ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ παρόντος λίαν ἐνημερωτικῷ φυλλαδίου ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας χρῆσιν τῆς «Κυριακῆς Προσευχῆς», ὡς τῆς προσευχῆς τῶν πιστῶν, συνδεδεμένης πρὸς τὸ βάπτισμα, τὴν θείαν εὐχαριστίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προσωπικὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ οὗτος, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἀρχαιότερον αὐτῆς κείμενον, ἀποδέχεται ὅτι τὰ ὑπάρχοντα δύο διαφορητικὰ κείμενα, τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ, προέκυψαν οὐχὶ ἀπὸ τὴν συντακτικὴν ἐργασίαν ἐκάστου τῶν Εὐαγγελιστῶν τούτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα προϋπῆρχον τὴν συντάξεως ἀμφοτέρων τῶν Εὐαγγελίων, εἰς τὴν παράδοσιν ἐκάστης τῶν δύο κοινοτήτων, εἰς τὸ περιβάλλον τῶν ὁποίων ἐζησαν οἱ Εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς, καὶ ὅτι ἕκαστος τῶν Εὐαγγελιστῶν τούτων ἐχρησιμοποίησε τὸ ἤδη ἐν χρήσει εἰς τὴν κοινότητα αὐτοῦ κείμενον. Κατὰ τὸν Jeremias, ἐκ τῶν δύο κειμένων ἀρχαιότερον πρέπει νὰ εἶναι τὸ κείμενον τοῦ Λουκᾶ, ὡς τὸ συντομώτερον, τὸ ὁποῖον, διότι ἐχρησιμοποιοεῖτο ὑπὸ κοινότητος Χριστιανῶν ἐξ ἔθνῶν, διετηρήθη ἄνευ προσθηκῶν. Εἰδικώτερον ἀναγνωρίζει ὁ Jeremias, προκειμένου περὶ τῶν δύο αἰτημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν «ἄρτον τὸν ἐπιούσιον» καὶ εἰς τὴν «ἔφειλημάτων», ὡς ἀρχαιότεραν τὴν διατύπωσιν τοῦ Ματθαίου καὶ οὐχὶ τοῦ Λουκᾶ (13-14). Κατὰ τὸν ἐρευνητὴν τοῦτον, ὡς πρὸς μὲν τὴν ἔκτασιν τοῦ κειμένου, ἀρχαιότερον εἶναι τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴν ὁμως διατύπωσιν, καὶ τὴν φρασιολογίαν καθόλου τὸ κείμενον τοῦ Ματθαίου πρέπει νὰ εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν φρασιολογίαν τοῦ Κυρίου, καθόσον τὸ κείμενον τοῦ Λουκᾶ παρουσιάζει ἐξελληνισμένην διατύπωσιν. Κατὰ τὸν Jeremias, ἡ φρασιολογία τοῦ Ματθαίου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μεταφράσεως τοῦ μόνου διασωθέντος ἑλληνικοῦ κειμένου

221. "Ὁρα τὸ ἔργον αὐτοῦ, *Gebet und Gottesdienst im Neuen Testameent. Eine Studie zur biblischen Liturgie und Ethik*, Freiburg i. Br. 1937 καὶ 2. Aufl. 1963.

222. "Ὁρα αὐτόθι τόμος I, 94-134.

223. "Ὁρα αὐτόθι 98-99 παράλληλον τούτων κατὰ λέξιν ἀντιπαράθεσιν εἰς 5 στήλας.

ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ἀραμαϊκοῦ πρωτοτύπου, τοῦ ὁποίου διεσώθη καὶ τὸ πανηγυρικὸν ψαλμικὸν ὕφος, διὰ τῆς φρασιολογίας τοῦ Ματθαίου. Καὶ ὁ J e r e m i a s δέχεται (16) ὅτι κατὰ τὸ νόημα ἢ «Κυριακὴ Προσευχὴ» ἀποτελεῖ τὴν περιεκτικωτέραν σύνοψιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὰς ἐν συνεχείᾳ παρατηρήσεις του ἐπὶ τῆς κατὰ στίχον ἐρμηνείας τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (12-28) ὁ J e r e m i a s τονίζει ὅτι προκειμένου περὶ τοῦ τελευταίου αἰτήματος ἢ χρῆσις τῆς λέξεως («π ε ι ρ α σ μ ὸ ς») εἶναι ἀδιανόητος διὰ τὸ παλαιστίνον περιβάλλον, καὶ πλέον τούτου ὅτι ὅλαι αἱ προσευχαὶ τῶν Ἰουδαίων κατεκλείοντο τρόπον τινὰ διὰ τῆς προσωπικῆς σφραγίδος ἐκάστου τῶν προσευχομένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐλευθέρας προσωπικῆς ὑπὸ τοῦ προσευχομένου διατυπώσεως αἴνου ἢ δοξολογίας πρὸς τὸν Θεόν. Οὕτω φρονεῖ ὁ J e r e m i a s, ὅτι ἡ δοξολογικὴ ἐπισφράγις τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ἐκφράζει τὴν πίστιν τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ προσευχομένου, τὴν ζῶσαν δηλαδὴ παρουσίαν τῶν καιρῶν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας.

ε'. J e a n C a r m i g n a c, Recherches sur le «Notre Père», Paris 1969. Ὁ Γάλλος ρωμαιοκαθολικὸς ἐρευνητὴς οὗτος ἐπιλαμβάνεται τοῦ θέματός του πρὸς οὐσιαστικωτέραν διερεύνησιν ὅλων ἐκείνων τῶν σημείων περὶ τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχει εἰσέτι ἀποκρυσταλλωθῆ ὁμόφωνος ἐρμηνεία, ἀλλὰ προβάλλονται πλεῖσται ὅσαι ἀντιτιθέμεναι γινῶμαι. Κατὰ τὸν C a r m i g n a c, ἐν ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων εἶναι ἡ σχέσις τῶν θεμάτων τῆς «Κυριακῆς Προσευχῆς» πρὸς τὰ ἀντίστοιχα θέματα τῶν χειρογράφων τοῦ Qumran. Γεγονὸς ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶναι ἡ ἰδιαίτερα ἀξία, τὴν ὁποίαν δίδει πάντοτε ὁ ἐρευνητὴς οὗτος εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν καλυτέραν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν παντὸς κειμένου.

Ἡ ὅλη ἐργασία διακρίνεται εἰς τρία μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων ἐξετάζονται τρία θέματα. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἢ κατὰ τὸ δυνατόν καλυτέρα ἀπόδοσις τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς εἰς τὴν σύγχρονον γλῶσσαν τῶν πιστῶν, ἕνεκα τῆς ἀραμαϊκῆς προελεύσεως τοῦ ὕφους καὶ τῶν νοημάτων ἐκάστης τῶν θεολογικῶν ἐκφράσεών της. Τὸ δεύτερον θέμα ἀφορᾷ εἰς τὰς διατυπωθείσας πολλὰς καὶ διαφόρους γνώμας ὡς πρὸς τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει κατὰ τὴν ἐρμηνείαν νὰ λαμβάνεται βασικῶς ὑπ' ὄψιν, τουτέστι τὸ κείμενον τοῦ Ματθαίου ἢ τοῦ Λουκᾶ. Ὁ C a r m i g n a c λαμβάνει πάντοτε θέσιν ἐναντι τῶν γνωμῶν τούτων (18-26). Κατ' αὐτόν, πρέπει νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς παρέδωκε, κατὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν του, τὴν διατύπωσιν ἐνὸς κειμένου, τὸ ὁποῖον ἠλλοιώθη ὑπὸ τῶν μελῶν τῶν δύο διαφορετικῆς συνθέσεως χριστιανικῶν κοινοτήτων. Οὕτω προβάλλει, κατ' αὐτόν, τὸ ἐρώτημα ποία κοινότης παρέδωκε πιστότερον τὸ κείμενον τοῦτο; Ὁ C a r m i g n a c ἀναγνῶρίζει τελικῶς ὡς περισσότερον ἀρχαϊκὴν τὴν διατύπωσιν

τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Τὸ τρίτον θέμα ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀκριβοῦς γλωσσικῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου, τὴν ὁποῖαν, κατὰ τὸν C a r m i g n a c, ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ μόνον εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀραμαϊκὰς καὶ ἑβραϊκὰς ἀποχρώσεις αὐτοῦ, καθόσον τοῦτο παρουσιάζει ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σημιτικοῦ ὕφους. Ὁ C a r m i g n a c μάλιστα δέχεται ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶλλον προέκρινε τὴν διατύπωσιν τῆς προσευχῆς ταύτης εἰς τὴν ἐπίσημον ἑβραϊκὴν γλῶσσαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (52-54).

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας (55-333), ἐξετάζονται λίαν ἐμπεριστατωμένως καὶ διὰ χωριστῶν κεφαλαίων αἱ ἐκφράσεις «Πάτερ ἡμῶν» (κεφ. 4), «ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (κεφ. 5), «τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ» (κεφ. 6), «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ» (κεφ. 7), «τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ» (κεφ. 8), «ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» (κεφ. 9), «τὸν ἄρτον ἡμῶν...» (κεφ. 10), «τῆς ἀφέσεως» (κεφ. 11), «τοῦ πειρασμοῦ» (κεφ. 12), «τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ πονηροῦ» (κεφ. 13) καὶ τῆς «δοξολογίας» (κεφ. 14), πρὸς διακρίβωσιν τῆς χρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν Π.Δ., τὴν Κ.Δ., καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, καὶ πρὸς καθορισμὸν οὕτω τοῦ ἀκριβοῦς νοήματός των εἰς τὴν Κυριακὴν Προσευχήν.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος (337-347), τὸ ὁποῖον καὶ ἐπιγράφεται ὡς «μὲλ ἐτῆ συνθετικῆ» τοῦ ὅλου θέματος, ἐξετάζονται εἰς ἑπτὰ κεφάλαια: α) ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (κεφ. 15)· β) ἡσχέσις τῆς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Π.Δ. (κεφ. 16), πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν κειμένων τοῦ Qumran (κεφ. 17), πρὸς τὴν καθόλου διδασκαλίαν τῆς Κ.Δ. (κεφ. 18), πρὸς τὴν ραββινικὴν γραμματείαν (κεφ. 19)· γ) ἡ φιλολογικὴ μορφή τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (κεφ. 20)· καὶ δ) τὸ πλούσιον πνευματικὸν περιεχόμενον ταύτης (κεφ. 21). Τέλος παρέχονται τρία παραρτήματα. Τὸ πρῶτον τούτων ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς τῶν Γαλλικῶν μεταφράσεων τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀπὸ τοῦ 1120-1967 (401-436). Τὸ δεύτερον εἰς τὸ βον αἵτημα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς κατὰ τὸν Johannes Heller (437-445). Καὶ τὸ τρίτον εἰς τὸ «Κρυπτόγραμμα» τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς τῶν πέντε λέξεων «SATOR», «AREPO», «TENET», «OPERA», «ROTAS», τῶν διατεταγμένων παλινδρομικῶς εἰς τὸ γνωστὸν «μαγικὸν τετραγώνον» («caré magique»)²²⁴, τὸ ὁποῖον ἠρμηνεύθη ὡς διπλοῦς ἀνα-

224. Πρόκειται περὶ δύο ἐπιγραφῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου μεγάρου τῆς Πομπηίας, καταστραφέντος κατὰ τὰς ἐκρήξεις τοῦ Βεζουβίου τῶν ἐτῶν 62 καὶ 79 μ.Χ. Ὅρα αὐτόθι σελ. 450 ἐξ. Περὶ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ κρυπτογράμματος τούτου βρα αὐτόθι 447-460. Περὶ τοῦ αὐτοῦ κρυπτογράμματος τῆς Βουδαπέστης βρα αὐτόθι 460-466. Πρβλ. Hans Lietzmann, *Notizen, ZNW* 35, 1936, 313-344. Carl Wendel, *Das Rotas-Quadrat in Pompeji. ZNW* 40, 1941, 138-151 καὶ 255.

γραμματισμὸς κρυπτογραφήματος τῆς λατινικῆς ἐκφράσεως «P a t e r N o s t e r» πλαισιουμένης διὰ τῶν λατινικῶν κεφαλαίων γραμμάτων Α-Ο, τῶν ἀντιστοίχων πρὸς τὰ ἐλληνικά Α.-Ω.²²⁵ Ὁ C a r m i g n a c τελικῶς συμπεραίνει (466-468) ὅτι διὰ τοῦ κρυπτογραφήματος τούτου ἐξεφράζετο ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἀ' μ.χ. αἰῶνος ἢ εἰς Χριστὸν πίστις τῶν Χριστιανῶν τῆς Πομπηίας, ὡς καὶ διὰ τοῦ συμβόλου τοῦ Σταυροῦ, τοῦ μονογράμματος Α-Ω καὶ τῆς ἐπιγραφῆς «P a t e r N o s t e r» τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς.

Τέλος ὁ Carmignac παρέχει τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθεῖσαν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀξιολογωτάτης ἐργασίας του (468-553).

στ'. Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ ο ρ ά β ο υ, Ἡ Κυριακὴ Προσευχή. Φιλολογικὴ, ἱστορικοθεολογικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ μελέτη, Ἀθήναι 1979. Ὁ Ρουμᾶνος συγγραφεὺς τῆς ἐπὶ διδακτορικῆς ἐνασίμου διατριβῆς ταύτης, παρέχει πλήρη εἰκόνα τῶν προβλημάτων τῆς ἐρμηνείας τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς. Ἡ διατριβὴ χωρίζεται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ διπλοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, τοῦ συγγραφέως ἀποδεχομένου ὡς «πρωτότυπον» κείμενον τὸ κείμενον τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου (37). Ἡ ἐργασία ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ὄσων ἰσχύουν περὶ τῶν σχέσεων τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις τῶν βιβλίων τῆς Π.Δ., πρὸς τὰς ἰουδαϊκὰς προσευχὰς, ἰδίᾳ τῶν Συναγωγῶν, πρὸς τὴν σχετικὴν παράδοσιν τῶν Ραββίνων, ὡς καὶ πρὸς τὰς προσευχὰς καὶ τοὺς ὕμνους τῆς κοινότητος τοῦ Qumran, τέλος δὲ ὡς πρὸς τὰς περὶ προσευχῆς διδασκαλίας τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. (62-91). Προσέτι γίνεται σύντομος, πλὴν ὅμως συστηματικὴ, ἀναφορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρμηνείας τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (92-99). Εἰς τὸ δεύτερον μέρος (103-294) γίνεται ἐμπεριστατωμένη φιλολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ κατὰ στίχους ἐρμηνεία συνόλου τοῦ κειμένου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς. Τέλος παρατίθεται ἡ εἰδικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπάρχουσα βιβλιογραφία (297-318).

ζ'. H a n s D i e t e r B e t z, Eine judenchristliche Kult-Didache in Matthäus 6,1-18)²²⁶. Ἡ παροῦσα ἐργασία συνιστᾷ γενικωτέραν θεώρησιν τῆς ὡς ἄνω περικοπῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἐρευνητὴς οὗτος θεωρεῖ ὡς μίαν κλειστὴν ἐνότητα. Κατ' οὐσίαν ἡ παροῦσα μελέτη ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῶν πηγῶν καὶ τῆς προελεύσεως τῆς περικοπῆς ταύτης, τὴν ὁποίαν βλέπει ὡς παραθεωρηθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν (446). Ὁ B e t z βασιζόμενος εἰς τὰ δεδομένα

225. Ὅρα αὐτόθι 448.

226. Ὅρα, Georg Strecker, *Jesus Christus in Historie und Theologie. Neutestamentliche Festschrift für Hans Conzelmann zum 60. Geburtstag. Tübingen 1975*, 445-457. Πρβλ. B. Gerhardsson, *Geistiger Opferdienst nach Matth. 6,1-6. 16-21. «Neus Testament und Geschichte», Oscar Cullmann zum 70. Geburtstag, Zürich 1972*, 67-77.

τῶν ἐργασιῶν τῶν L u h r m a n n καὶ W r e g e, καὶ μηδὲν ἀπομακρυνόμενος τῶν θέσεων τοῦ R u d o l f B u l t m a n n, χαρακτηρίζει τὴν περικοπὴν ὡς «διδασκαλίαν» τῆς λατρείας («K u l t d i d a c h e»). Πρὸς δικαιολόγησιν δὲ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τούτου ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπὶ μέρους ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς (447-448), καταδεικνύων οὕτω τὴν εἰς αὐτὴν ὑπαρξίν ὄλων τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς «διδασκαλίας», τῆς ἀσκουμένης κατὰ τὴν λατρείαν τῶν Ἰουδαίων. Τὰ κυριώτερα δὲ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων εἶναι ἡ «θεολογία» καὶ ἡ «ἐσβεία». Ὁ B e t z τονίζει μάλιστα, ὅτι οὐδὲν χωρίον τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς παρουσιάζει οἰανδήποτε ἀπόχρωσιν χριστιανικῆς διδασκαλίας (450). Ἀκόμη περισσώτερον τονίζει οὗτος, ὅτι ἡ ἐκφραζομένη διὰ τῶν στίχων Μτθ. 6,2· 5 καὶ 16 κριτικὴ κατὰ τῆς ἰσχύουσης λατρείας προέρχεται οὐχὶ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴν, πιθανώτατα ἀντιφασαϊκὴν, ὑπόθεσιν τούτων.

Εἰδικώτερον ὁ B e t z ἀναφερόμενος εἰς τὴν περικοπὴν τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς» (Μτθ. 6,7-15), ἀποδέχεται τὴν γνώμην τοῦ B u l t m a n n, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ περικοπὴ ἤδη συνιστᾷ μεταγενεστέραν προσθήκην. Ἄν καὶ οὗτος λέγει, ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς μεταγενεστέρα προσθήκη (1), διερωτᾶται, ποῖος ἔκαμε τὴν προσθήκην ταύτην, ὁ Ματαθαῖος, ἢ οἱ συντάκται τῶν πηγῶν αὐτοῦ; Τελικῶς ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑλικὸν τῆς προεαγγελικῆς παραδόσεως καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ὡσαύτως μέρος, καὶ δὴ τὸ οὐσιαστικώτερον, τῆς λατρευτικῆς διδασχῆς. Διὰ τῆς ἐπὶ μέρους δὲ ἀναλύσεως τοῦ ὅλου περιεχομένου τῆς περικοπῆς ταύτης (Μτθ. 6,7-15) ἀναγνωρίζεται εἰς αὐτὴν τὸ ἀνεθνικὸν ὕφος ἰουδαϊκῆς τινος κοινότητος τῆς διασποράς.

Εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παρουσίας μελέτης τοῦ ὁ B e t z προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὴν σχέσιν τῆς περικοπῆς ταύτης πρὸς τὸ ἱστορικὸν πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν πρώτοις τονίζει ἐνταῦθα ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ποσῶς ὑπ' ὄψιν εἰς οἰανδήποτε προσπάθειαν ἀναπλάσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, διότι θεολογικῶς αὕτη εἶναι καθαρῶς ἰουδαϊκὴ ἢ τὸ ὀλιγώτερον ἰουδαιοχριστιανικὴ. Βεβαίως δὲν ἀγνοεῖ ἐνταῦθα ὁ B e t z, ὅτι ἡ πλειονότης τῶν ἐρευνητῶν ἀποδίδει τὴν περικοπὴν ταύτην εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, πλὴν ὅμως τοῦτον ἱκανοποιεῖ καὶ μόνον ἡ ἀντίθετος ἀντίληψις τοῦ διδασκάλου τοῦ B u l t m a n n.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ B e t z προσπαθῶν νὰ προσδιορίσῃ τὸν χρόνον τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς περικοπῆς ταύτης ἀποφαίνεται, ὅτι προκειμένου περὶ θεμάτων τῆς λατρείας εἶναι πάντοτε δύσκολον νὰ λεχθῇ τι τὸ ἀπολύτως ἀσφαλές. Ἡ ὑπαρξὶς καὶ δευτέρου τύπου τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, ὡς τοῦτον παρέχει ὁ Λουκᾶς, ἀποτελεῖ διὰ τὸν B e t z οὐσιαστικώτερον τεκμήριον τῆς προελεύσεως τῆς περικοπῆς ταύτης ἐκ τινος ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς

διασπορᾶς. Εἰδικώτερον ἀναγνωρίζει ὁ B e t z εἰς ὄλην τὴν περικοπὴν Ματθ. 6,1-18 τὴν ἔκφρασιν ἑνὸς προγράμματος μεταρρυθμίσεων τῆς κρατούσης ἰουδαϊκῆς λατρείας, καθόσον προβάλλεται ἀντὶ τῆς δημοσίας λατρείας ἢ λαϊκῆ εὐσέβεια, ἢ θετικῶς ἐκφραζομένη διὰ τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς προσευχῆς καὶ τῆς νηστείας. Κατὰ τὸν B e t z, οὕτως ἐκφράζεται ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀντίθεσις μερίδος τινὸς Ἰουδαίων πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν τελετουργικὴν λατρείαν τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν Συναγωγῶν. Ὁ B e t z ὑποθέτει ἐνταῦθα ὅτι τὴν ἀντιφαρισαϊκὴν ταύτην κίνησιν ἐκφράζει ἡ ἑπανεμφάνισις χαρισματοῦχων Ἰουδαίων, τῶν ὁποίων τὰ ἔχνη ἀπὸ μακροῦ εἶχον χαθῆ, δὲν ἀποκλείει δὲ τὴν ὑποκίνησιν τούτων ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὥστε νὰ συνδεθῆ μετὰ τοῦ ὀνόματός Του καὶ ἡ περικοπὴ τοῦ Ματθ. 6,1-18, ἡ φέρουσα ἔκδηλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεταρρυθμιστικῆς ταύτης κινήσεως.

5. Ἐργασίαι ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου περὶ ἀποφυγῆς τῶν ψευδοπροφητῶν (Μτθ. 7,15-23. Λκ. 6,43-46).

Εἰδικαὶ ἀξιόλογοι μελέται ἐπὶ τῶν λογίων τοῦ Κυρίου περὶ ἀποφυγῆς τῶν ψευδοπροφητῶν, παρουσιάζουσαι ἰδιαιτέρον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον εἶναι αἱ κάτωθι.

α) H. S a h l i n, Zwei Lukasstellen. Lk. 6,43-45; 18,7. «Symbolae Biblicae Uppsalienses», 1945.

β) H. S c h ü r m a n n, Die Warnung des Lukas vor der Falschlehre in der Predig am Berge. Lk. 6,20-49. BZ NF. 10, 1966, 58-81.

γ) O. R o c h e r, Wölfe in Schafspelzen. Zum religionsgeschichtlichen Hindergrund von Mt. 7,15. Theol. Zeitschrift 24, 1968, 405-436.

δ) G. O r a n t o, Matteo 7,15-16a e gli ψευδοπροφήται nell exegesi patristica. «Vetera Christianorum», Bari 6, 1969, 33-45.

ε) D. H i l l, Falsche Propheten and Christianities. Structure and Interpretation in Matthew 7,15-23. Biblica 57, 1976, 327, 348.

στ) M. K r ä m m e r, «Hütet euch vor den falschen Propheten». Eine überlieferungsgeschichtliche Untersuchung zu Mt 7,15-23/Lk. 6, 43-46/Mt. 12,33-37. Biblica 57, 1976, 349-377.

ζ) B. G e r h a r d s s o n, «An ihren Früchten sollt ihr sie erkennen». Die Legimitätsfrage in der matthäischen Christologie. «Evangel. Theologie», München 42, 1982, 113-126.

6. Ἐργασίαι ἐπὶ μεμονωμένων Κυριακῶν Λογίων ἢ θεμάτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐδημοσιεύθησαν πολλαὶ μελέται καὶ ἄρθρα

ἐπὶ μεμονωμένων λογίων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας πρὸς οὐσιαστικωτέραν διαφώτισιν τῶν εἰς τὰ λόγια ταῦτα ἀναφερομένων βασικῶν θεμάτων. Τοιαῦται ἐργασίαι ἐδημοσιεύθησαν κυρίως ἐπὶ τῶν χωρίων Μτθ. 5,1·3·7·13·15·17·19·21·22·23·28·33·37·39· 43-44. 6,1·2·9·12·19·22·27·28· 7,2·6·13·21, μετὰ ἀναφορᾶς καὶ εἰς τὰ παράλληλα χωρία τοῦ Λουκᾶ, μεμονωμένως δὲ καὶ εἰς τὰ χωρία τοῦ Λουκᾶ 6,32 καὶ 44. Αἱ ἐργασίαι αὗται εἶναι:

J. M a n e k, On the Mount — on the Plain (Mt. 5,1-Lk 6,17) NT (Leiden) 9, 1967, 124-131.

E. B e s t, Matthew 5,3. NTS 8, 1961/62, 255-258.

S. L e g a s s e, Les Pauvres en Esprit et les «Volontaires» de Qumran. NTS 1961/2, 336-345.

V. R o d z i a n o, The Meaning of Mt 5,3. «Studia Evangelica II,1» (TU No 87), Berlin 1964, 229-235.

R. S c h n a c k e n b u r g, Die Seligpreisungen der Friedensstiftern (Mt 5,7) im matthäischen Kontext. BZ 26, 1982, 161-178.

J. B. S o u c e k, Salz der Erde und Licht der Welt zur Exegese von Matth 5,13-16. ThZ (Basel) 19, 1953; 169-179.

W. P f e d s a a k, «Ihr seid das Salz der Erde». Eine Auslegung der Bergpredigt Jesu, Basel 1966.

H. A l b e r t, Salz der Erde und Licht der Welt. «Junge Kirche» 36, 1975, 418-420.

J. J e r e m i a s, Die Lampe unter dem Scheffel. ZNW 39, 1940, 237-240.

G. S c h n e i d e r, Das Bibelwort von der Lampe. Zur Traditionsgeschichte eines Jesus-Wortes. ZNW 61, 1970, 183. 209.

E d. S c h w e i z e r, (Mt 5,17-10. Anmerkungen zum Gesetzesverständnis des Matthäus). ThLZ 77, 1952, 471-484.

H. L j u n g m a n n, Das Gesetz erfüllen, Mt 5,17ff. und 3,15 untersucht, Lund 1954.

A. M. H o n e y m a n, Matthew 5,18 and the Validity of the Law. NTS 1, 1952/55, 141-142.

W. D. D a v i e s, Matthew 5,18. Mélanges bibliques rédigés en l'honneur de André Robert. Paris 1957, 428-456.

G. S c h w a r z, «Ἰῶτα ἐν ἡ μία κεφαία» ZNW 66, 1975, 223-269.

H. S c h ü r m a n n, «Wer daher eines dieser geringsten Gebote auflöst. Wo fand Mt das Logion 5,19? BZ, NF 4, 1960, 238 ἐξ. Εἰσαγωγικῶς ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς καὶ εἰς τὰς ἀντιθέσεις τοῦ Κυρίου (Μτθ. 5,21-28), δέχεται δὲ ὅτι τὸ λόγιον Μτθ. 5,18-19 προέρχεται ἐκ τῆς κοινῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, καὶ ὄχι ἐκ τινος ἰδιαιτέρας πηγῆς τοῦ Ματθαίου.

Πρβλ. F. Dibelius, Zwei Worte Jesu I: Die kleinsten Gebote (Mt 5,19). ZNW 9, 1910, 187-190.

M. Weise, Mt 9,21f. Ein Zeugnis sacraler Rechtssprechung in der Urgemeinde. ZNW 49, 1950, 116-123.

R. A. Guelich, Mt 5,22. Its Meaning and Integrity. ZNW 64, 1973, 39-52.

E. Lohse, «Ich aber sage euch». Der Ruf Jesu und die Antwort der Gemeinde. Festschrift für J. Jeremia s. Hrsg. von E. Lohse», Göttingen 1970, 189-203.

G. Dautzenberg, Ist das Schwurverbot Mt. 5,33-37; Jak. 5,12 ein Beispiel für die Torakritik Jesu? BZ 25, 1981, 47-56.

E. Kutsch, «Eure Rede aber sei ja ja, nein nein» «Evangelische Theologie» 20, 1960, 206-218.

B. Jacob, Auge um Auge. Eine Untersuchung zum A.T. und N.T., Berlin 1929.

D. Daube, Matthew V, 38 f. JThST 45, 1944, 177-187.

J. Rausch, The Principle of Nonresistance and Love of Enemy in Mt 5,38-48. «The Catholic Biblical Quarterly», Washington 28, 1966, 31-41.

J. Weismann, Zur Erklärung einer Stelle der Bergpredigt (Mr. 5, 2-9). ZNW. 14, 1913, 175-178.

D. Lührmann. «Liebet euere Feinde» (Lk 6,29-36; Mt 5, 39-48). ZThK 69, 1972, 412-438. Πρβλ. P. Fiebig, Jesu Wort über die Feindesliebe ThStK 51, 1918, 30-64.

O. Linton, St. Matthew 5,43. «Studia Theologica» Lund, 18, 1964, 66-79.

Günther Bornkamm, Das Doppeltgebot der Liebe «Geschichte und Glaube. Gesammelte Aufsätze» III, 1, München 1968, 37-45.

H. Schürmann, Das Gebot des Herrn, Freiburg i. Br. 1958.

O. J. F. Seitz, Love Your Enemies. The historical setting of Matthew V, 44, Lk. VI, 27 f. NTS 16, 1969/70, 37-54.

John Piper, «Love Yours Enemies». Jesus' Love Command in the Sunoptic Gospels and the early Christian Parainesis, Cambridge 1979.

W. Nagel, Gerechtigkeit oder Almosen? (Mt 6,1). «Vigiliae Christianae» 15, 1961, 141-145.

Erich Klostermann, Zum Verständnis von Mt 6,2. ZNW 47, 1956, 280-281.

G. S c h w a r z, Matthäus VI, 9-13/Lukas VI, 2-4. Ementation und Rückübersetzung. NT (Leiden) 15, 1968/69, 233-247.

W. R o r d o r f, «Wie auch wir vergeben haben unsern Schultern» (Mt 6,12b). «Studia Patristica X» (T. U. 107). Berlin 1969, 236-241.

W. P e s c h, Zur Exegese von Mt 6, 19-21 und Lk. 12,33:34. Biblica 41, 1960, 356-378.

C. E d l u n d, Das Auge der Einfalt. Eine Untersuchung zu Mt 6,22-23 und Luke 11,34-35. Kopenhagen-Lund 1952.

E. S j ö b e r g, «Das Licht in dir». Zur Deutung von Mt. 6,22, paral. «Studia Theologica», Lund 5. 1952), 84-105.

G. S c h w a r z, «Προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν πῆχυν ἓνα» (Mt 6,27). ZNW 71, 1980, 244-247.

H. F r. G l a s s o n, Garding and spinning. Oxyrhynchus Papyrus No 655 (zu Mt 6,28). JThS 13, 1962, 331-332.

H. P. R ü g e r, «Mit welchem Mass ihr messt, wird euch gemessen werden (zu Mt 7,2 par.). ZNW 60, 1969, 172-182.

J. J e r e m i a s, Matthäus 7,6a. «Abraham unser Vater». Festschrift für O. M i c h e l, Leiden-Köln 1963, 270-275.

G. S c h w a r z, Matthäus VII, 6 a. Ementation und Rückübersetzung. NT (Leiden) 14, 1972, 18-25.

G. S c h w a r z, Mt. VII, 13 a.. Ein Alarmruf angesichts höchster Gefahr. NT (Leiden) 14, 1970, 229-232.

H. D. B e t z, Eine Episode im jüngsten Gericht (Mt 7,21-23). ZfThK 78, 1981, 1-30.

G. S c h w a r z, Lukas 6,22a., 23c., 26. Ementation und Rückübersetzung, Interpretation, ZNW 66, 1975, 269-274.

W. C. v a n U n n i k, Die Motivierung der Feindesliebe in Lc 6,32-35. NT (Leiden) 8, 1966, 284-300.

J. D u p l a c y, Le véritable disciple. Un essai d' analyse sémantique du Luc 6,43-49. Rech. de Science Religieuse 68, 1980, 71-86.

Αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι συμβάλλουν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν πολὺπλευρον διαφώτισιν τῶν θεμάτων καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, διὸ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἄγνοια αὐτῶν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἡ σύνταξις τῆς παρούσης ἐργασίας ὠλοκληρώθη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1980, ἀποτελεῖ δὲ γενικὴν θεώρησιν τῆς ἱστορίας ἐρεύνης καὶ ἐρμηνείας τοῦ κειμένου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας ἀπὸ τῆς καταγραφῆς τῆς εἰς τὰ κατὰ Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν Εὐαγγέλια μέχρι σήμερον. Ἡ σύνταξις τῆς ὑπηγορευθῆ ἐκ τῆς ἐδραίας πεποιθήσεως ἡμῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἱστορία τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς γενικωτέρας ἐρεύνης τοῦ κειμένου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας συνιστᾷ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς πλήρους κατανοήσεως πάντων τῶν προβλημάτων καὶ τῶν θεμάτων τῆς Ὁμιλίας ταύτης. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐτονίσθη ἔλως προσφάτως καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ E d u a r d L o h s e, τοῦ καὶ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Δυτικῆς Γερμανίας²²⁷.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐργασίας ταύτης ἀτυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐκδοθῆ αὐτοτελῶς, ἔνεκα τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῶν τυπογραφικῶν ἐργασιῶν, διὸ καὶ ἐδημοσιεύθη τμηματικῶς εἰς τὰ παρ' ἡμῶν πρόσφορα Περιοδικὰ «Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», «Ἐπετηρὶς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Παιδείας», Περιοδικὸν «Θεολογία» καὶ Περιοδικὸν «Θεοδρόμος» τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Φθιώτιδος. Τὸ περιεχόμενον τοῦτο εἶχεν ἀπ' ἀρχῆς σχεδιασθῆ νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον τόμον τρίτου ἐργασίας, ἀναφερομένης ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίαν. Ἀφορᾷ δὲ τὸ περιεχόμενον, τοῦ μὲν δευτέρου τόμου εἰς τὰ ἐπὶ μέρους γενικώτερα καὶ ειδικώτερα προβλήματα τοῦ κειμένου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, τουτέστι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἱστορικὰ, καὶ τὰ θεολογικὰ, τοῦ δὲ τρίτου τόμου εἰς αὐτὴν τὴν κατὰ λέξιν ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου καὶ τῶν θεμάτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας. Οὕτω καθίσταται σαφῆς ἡ ἀξία τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐν λόγῳ πρώτου τόμου διὰ τὴν οὐσιαστικωτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῶν δύο ἄλλων τόμων, ἢ ἀνάπτυξις τοῦ περιεχομένου τῶν ὁποίων οὕτω γίνεται ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἱστορικῆς θεωρήσεως αὐτῶν.

Ὑπογραμμίζεται ἐνταῦθα ὅτι αἱ δημοσιευθεῖσαι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1980 μέχρι σήμερον μικραὶ καὶ μεγάλα ἐργασία περὶ τὰ θέματα τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, εἰδικώτερον δὲ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ πάντοτε ἐπίμαχον διὰ τὴν ἔρευαν θέμα τῆς τηρήσεως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τῶν διατάξεων τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, ἀνέρχονται εἰς πολλὰς δεκάδας. Τούτων τὸ οὐσιαστι-

227. Ὁρα. E d u a r d L o h s e, *Die Ethik der Bergpredigt und was sie uns heute zu sagen hat*, Hannover, 1980, 6.

κώτερον αποτέλεσμα υπήρξεν ή σύγκλησις εις B r i x e n από 18-22 Μαΐου 1985 ειδικού Συνεδρίου τών Γερμανογλώσσων καθηγητῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐπὶ τοῦ θέματος «Νόμος εις τὴν Καινὴν Διαθήκην»²²⁸. Τὸ Συνέδριον τοῦτο εις οὐδεμίαν κατέληξε συμφωνίαν, ἀλλ' ὠδήγησε, παρά πᾶσαν ἐλπίδα τῶν ὀργανωτῶν αὐτοῦ, εις οὐσιαστικωτέραν ἔξαρσιν τῶν ὑπαρχουσῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν δεχομένων καὶ τῶν μὴ δεχομένων τὴν ὑποχρέωσιν τῆς τηρήσεως τῶν διατάξεων τῆς ἐπὶ τοῦ "Ὁρους Ὁμιλίας ὑπὸ πάντων τῶν Χριστιανῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἐν λόγῳ Συνέδριον ἐγκαινιάζει μίαν νέαν περίοδον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπὶ τοῦ "Ὁρους Ὁμιλίας, διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι συντόμως θὰ δυνηθῶμεν νὰ δημοσιεύσωμεν σχετικὴν σύντομον ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1980 μέχρι σήμερον καὶ αἱ ὁποῖαι ὑπηγόρευσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν σύγκλησιν τοῦ ἐν λόγῳ Συνεδρίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ριζικὴν διαφωνίαν μεταξὺ τῶν μετασχόντων αὐτοῦ.

228. "Ορα Ulrich Ruch, *Gesetz im N.T.* «Herder Korrespondenz» 39. Jahrgang, Mai 1985, 233-235.